

**სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
კურორტულ მედიცინათა ფაკულტეტი**

ხელნაწერის უფლებით

კახა კვაშილავა

ისტორიული სამურზაყანო

(XVII-XVIII სს. მიჯნა – 1840წ.)

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის

ა ვ ტ ო რ ე ფ ე რ ა ტ ი

თბილისი – 2009

ნაშრომი შესრულებულია სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

ზურაბ პაპასქირი
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი.

ოფიციალური ოპონენტები:

თამაზ ბერაძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის პროფესორი.

ბეჟან ხორავა
ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

დისერტაციის დაცვა შედგება 2009 წლის დეკემბერს, საათზე, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო კოლეგიის სხდომაზე.

მისამართი: თბილისი, პოლიტეკოსკაიას ქ. №9.

დისერტაციის გაცნობა შეიძლება სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში.

სადისერტაციო საბჭოს სწავლული მდივნის მ/შ: ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სრული პროფესორი

ო. პეტრიაშვილი

ნაშრომის ზოგადი დასასიათება

საქართველოს ძირძველი კუთხის, აფხაზეთის მკვიდრი ხალხების, ქართველთა და აფხაზთა მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული თანაცხოვრება XXს. მიწურულს სერიოზული გამოცდის წინაშე დადგა. რუსეთის ფედერაციის მიერ მხარდაჭერილმა სეპარატისტებმა აფხაზეთის დანარჩენი საქართველოსგან გამოყოფის თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლა წარმატებით „დაავიროვნეს“ და ეს ძირძველი კუთხე დროებით მოწყვეტეს დედა-სამშობლოს.

1992-1993 წლებში, აფხაზეთში კონფლიქტის დასრულების შემდეგ, ეს მხარე თითქმის მთლიანად დაიცალა ქართული მოსახლეობისგან. აფხაზეთის ქართველობა აბსოლუტური უმრავლესობით განსაკუთრებით გალის რაიონში იყო წარმოდგენილი.¹ დასახელებული ადმინისტრაციული ერთეული, ძირითადად, ისტორიული სამურზაყანოს ტერიტორიას მოიცავს.

სამურზაყანო კი, როგორც ცალკე ფეოდალური სამფლობელო, რომელსაც სათავეში აფხაზეთის სამთავრო სახლის გვერდითი შტოს წარმომადგენლები ედგნენ, წარმოიქმნა XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე. ეს სახელი ეწოდა როგორც ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ პროვინციას, ასევე კოლხეთის დაბლობის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს, რომელიც გაცილებით ვრცელ ტერიტორიას – კელასურ-ენგურის შუამდინარეთს – მოიცავს. XIXს. II ნახევარში ისტორიული სამურზაყანოს საზღვრები რამდენადმე შემცირდა, ვინაიდან მასში შემავალი ცალკეული სოფლები აფხაზეთისა (ილორი, ოხურეი, რეკა, აგუბედია – ამჟამად ოჩამჩირის რაიონის ფარგლებში) და სამეგრელოს სამ-

¹ 1989წ. მოსახლეობის საკავშირო აღწერის მონაცემებით, ადგილობრივი მცხოვრებიდან 74 712 (93,8%) ქართველი იყო, ხოლო აფხაზი – მხოლოდ 627 (0,8%). ეს მონაცემები, ბუნებრივია, ეხება საბჭოთა პერიოდის ადმინისტრაციულ საზღვრებში არსებულ გალის რაიონს. მასში შედის 1 საქალაქო (გალი) და 24 სასოფლო საბჭო 90 სოფლით.

თავროებს (ფახულანი, ჭალე, განარჯიას მუხური – თანამედროვე ზუგდიდისა და წალენჯიხის რაიონების ფარგლებში) გადასცეს.

1993წ. შემდეგ აფხაზეთის სეპარატისტულმა ხელიწყოფლებამ კიდევ უფრო შეამცირა გალის რაიონის ტერიტორია ოჩამჩირისა და ტყვარჩელის რაიონების გაზრდის ხარჯზე. კერძოდ, ოჩამჩირეს სოფელი შეშელეთი, სოფელ რეფისა და გინძეწერის ნაწილები გადაეცა, ტყვარჩელს კი – გალის რ-ნის ჩრდილო-დასავლეთ მხარის დასახლებული პუნქტები. ტყვარჩელის რაიონი აფხაზი სეპარატისტების მიერ შექმნილი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულია. საბჭოთა პერიოდში ქ. ტყვარჩელი რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქი იყო.

გალის რაიონის ტერიტორიის შემცირება აფხაზ სეპარატისტთა მიზანმიმართული პოლიტიკის შედეგი იყო და მიზნად ისახავდა იძულებით გადაადგილებულთა რაოდენობისა და, შესაბამისად, ქართული „ანკლავის“ ხელოვნურად შემცირებას. „სტრატეგიულ კვლევების ცენტრის“ (სოხუმი) წარმომადგენელი ვ. ჩირიკა („აფხაზეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტის“ მრჩეველი) სტამბულში გამართულ ერთ-ერთ შეხვედრაზე (14-15 ივნისი, 2007წ.) მიუთითებდა სეპარატისტთა ხელისუფლებისათვის გალის რაიონში დაბრუნებულ ქართველთა მხრიდან მომავალი საფრთხის შესახებ, რადგან ისინი საქართველოს სახელმწიფოს მხარდამჭერები არიან.¹ სეპარატისტების იდეოლოგიის შე-

¹ ამ შიშს სეპარატისტები სულ უფრო მეტად გამოხატავენ უკანასკნელ პერიოდში – ე.წ. „საპრეზიდენტო არჩევნების“ წინ, რისი გამოხატულებაცაა ის „საყოველთაო“ უკმაყოფილება, რომელიც მოცვა აფხაზეთში სეპარატისტული ხელისუფლების მფრთხაღი გადაწვევებით, რომელიც გალის რ-ნის მოსახლეობისთვის საარჩევნო ხმის მიცემას უკავშირდება. ამის შედეგად „დამოუკიდებელი“ აფხაზეთის ხელისუფლებამ „სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის“ მიღება აღნიშნეს შეურაცხმყოფელი გადაწყვეტილებით, რომლისაც შეშურდებოდა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის ყოფილი აპარტეიდული რეჟიმსაც კი და გალის რ-ნის მოსახლეობას ოფიციალურად ჩამოართვეს ხმის უფლება.

ფასება გადაჭარბებულია თუნდაც იმიტომ, რომ აფხაზური მხარის მტკიცება, თითქოს გალის რაიონში 60 000 ქართველი დაბრუნებულიყოს, აშკარად არ შეესაბამება სინამდვილეს, რასაც ადასტურებენ კიდევ საერთაშორისო ორგანიზაციები („საერთაშორისო კრიზისების ჯგუფის“ (ბრიუსელი, ბელგია) წარმომადგენლის მ. ფრინოვას გამოსვლა იმავე შეხვედრაზე).

თემის აქტუალობა. ამ უკანასკნელ ხანს სეპარატისტული ხელისუფლებისთვის „სასიცოცხლო“ მნიშვნელობა შეიძინა გალის რაიონის აფხაზების „ავტოქტონურობის“ დადგენის საკითხმა. როგორც აფხაზი ისტორიკოსი თ. აჩუგბა აღნიშნავს, ეს პრობლემა „ხელღვურადაა შექმნილი“. რა თქმა უნდა, ამ დასკვნაში მას სავსებით დავეთანხმებოდით, რომ არა მისი ერთმნიშვნელოვნად „გარკვეული“ პასუხი აფხაზთა სასარგებლოდ. ნათელია, რომ აფხაზი ისტორიკოსის მიზანი: რადაც არ უნდა დაუჯდეს, სამურხაყანო ქართველებს „წაართვას“. ისიც აფხაზეთისა და ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორიული სიმართლის გაყალბებას ისახავს მიზნად. თ. აჩუგბამ შესაშური მონდომებით გააგრძელა ჯერ კიდევ 1907წ. ვინმე ნ. ვორონოვის ცნობილი ბროშურით *«Абхазия не Грузия»* „გაკვაღული“ ბილიკებით სვლა, რომლის კურსიც „ნაშრომის“ სათაურშივე იყო ნათლად გაცხადებული. სწორედ თ. აჩუგბა და მისი მსგავსი ი. ვორონოვისა და ს. აშხაცავას იდეური მემკვიდრეები თავიანთი მონაჩმახით თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე აფხაზთა „ერთადერთი აბორიგენობის“ თაობაზე მოამზადეს საფუძველი საქართველოსგან აფხაზეთის მოწყვეტისთვის და საუკუნეების მანძილზე გვერდი-გვერდ მცხოვრებ ორ მოძმე ორ შორის ომიც გამოიწვიეს.

როგორც ცნობილი ქართველი ეთნოლოგი ს. ბახიაოქრუაშვილი სამართლიანად მიუთითებს, თ. აჩუგბას მიერ საკითხის ამგვარი დასმისკენ უბიძგა აფხაზეთის სეპარატისტული ხელისუფლებისა და მისი მფარველი რუსეთის შიშმა – არ მოხდეს ქართველთა მიერ აფხაზეთის

„ამ მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სამხედრო-სტრატეგიული რეგიონის ანექსია“ (თ. აჩუგბას სიტყვებით).

კვლევის მიზანი. 1993წ. სექტემბრის ცნობილი მოვლენების შემდეგ, გალის რაიონის მოსახლეობა არაერთხელ გახდა საკუთარ სახლ-კარიდან აყრისა და გამოძევების ობიექტი. ეს, რასაკვირველია, აფხაზ სეპარატისტთა მიერ ამ კუთხის ქართველებისგან გაწმენდის მცდელობაა. 2008წ. 26 აგვისტოს რუსეთის ფედერაციის მიერ საერთაშორისო სამართლის უხეში დარღვევით აფხაზეთის ე.წ. „დამოუკიდებლობის“ აღიარებამ, საქართველოს მხრიდან „მოსალოდნელი აგრესიის“ პრევენციისა და მდ. ენგურზე „სახელმწიფო საზღვრის“ დაცვის უზრუნველსაყოფად გალის რაიონში რუსეთის რეგულარული არმიის ნაწილების განთავსებამ და ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის იძულებამ „აფხაზეთის მოქალაქეობის“ მისაღებად, რაც, პერსპექტივაში, ამ კუთხის ქართული მოსახლეობის სრულდენაციონალიზაციას ნიშნავს, საფრთხე შეუქმნა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის აღდგენას. ეს, ბუნებრივია, კიდევ ერთხელ, მწვავედ აყენებს საქართველოს ამ ისტორიული მხარის წარსულის ობიექტურად შესწავლის აუცილებლობას, რასაც მიზნად ისახავს წარმოდგენილი ნაშრომი.

ჩვენი კვლევის ქრონოლოგიური ჩარჩოები მოიცავს პერიოდს სამურზაყანოს ფეოდალური სამფლობელოს ჩამოყალიბებიდან (XVII-XVIII სს. მიჯნა) ვიდრე 1840 წლამდე, როცა ამ მხარეზე დაწესდა რუსეთის იმპერიის საოკუპაციო-კოლონიალური რეჟიმის პირდაპირი და უშუალო მმართველობა სამურზაყანოს საბოქაულოს სახით. ეს იყო შარვაშიძეთა სამთავრო-საგვარეულოს გვერდითი შტოს პირველობის ხანა სამურზაყანოში, რომელიც გაგრძელდა 1812 წკის შემოდგომამდე, რის შემდეგაც 1840 წლამდე ამ მხარეზე უშუალოდ სამეგრელოს მთავრის ლევან V დადიანის ხელისუფლება ვრცელდებოდა.

კვლევის ობიექტი. წინამდებარე ნაშრომის კვლევის ობიექტს წარმოადგენს სამურზაყანოს ისტორიული განვითარების თავისებურებანი, ამ რეგიონში აფხაზური ეთნო-

სის გამოჩენის წინაპირობები და დალიძე-ენგურის შუამდინარეთის შემდგომი განვითარების თავისებურებანი. აგრეთვე, სამურზაყანოს ეთნო-კულტურული და სოციალური იერ-სახე საკვლევ პერიოდში.

კვლევის მეთოდი. წარმოდგენილი სადისერატციო ნაშრომი შესრულებულია თანამედროვე ისტორიული მეცნიერების მიერ შემუშავებული პრინციპებისა და მეთოდების კომპლექსური გამოყენების საფუძველზე. ესენია: ყოველმხრივობა, ობიექტურობა, სისტემატურობა, ისტორიული, ლოგიკური და დიალექტიკური განვითარების ერთიანობა; წყაროთა და დოკუმენტების პრიორიტეტულობის დადგენა ქრონოლოგიური, ისტორიულ-შედარებითი, რეტროსპექტიული მეთოდებით.

კვლევის ძირითადი შედეგები და მეცნიერული სიახლე. ისტორიული სამურზაყანოს წარსული პოლიტიკური და სოციალური ვითარება საგანგებო მონოგრაფიული შესწავლის საგანი აქამდე არ ყოფილა. მართალია, 2004 წელს ი. კვაშილაევამ დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია სამურზაყანოზე, მაგრამ ის ქრონოლოგიურად მხოლოდ XIX-XX საუკუნეებს შეეხება და საკითხის დასმის კუთხითაც (მკვლევარი კუთხის ეთნოგრაფიული კვლევით იფარგლება) არა აქვს სამურზაყანოს ყოვლისმომცველი ისტორიის შესწავლის პრეტენზია. მასში მხოლოდ ზოგადადაა განხილული ისტორიული სამურზაყანოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკვანძო საკითხები.

წინამდებარე ნაშრომი კი სწორედ ამ ხარვეზის შევსების ერთგვარ მცდელობას წარმოადგენს. იგი ემყარება სხვადასხვა წერილობითი წყაროების, ტოპონიმიკურ, ფოლკლორულ და ეთნოგრაფიულ მასალებს და ამ საკითხების გარშემო არსებოვლ ისტორიოგრაფიულ მემკვიდრეობას. ნაშრომში გაანალიზებულია ისტორიული მასალები და შესაძლებლობისამებრ დაზუსტებულია ზოგიერთი მათგანის ცალკეული ცნობის შინაარსი.

გარდა საკუთრივ მონოგრაფიული შესწავლისა, ჩვენ პირველად წამოვიწიეთ, ახლებურად გავიაზრეთ და დავა-

ზუსტეთ საკვლევ პრობლემასთან დაკავშირებული ცალკეული საკითხები, კერძოდ:

1. სამურზაყანოს სტატუსთან დაკავშირებით, ნაშრომში პირველადაა გამოყენებული „კონდომინიუმის“ ფორმულა;
2. უარყოფილია ამ ბოლო დროს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრება ყვაპუ შარვაშიძის მოღვაწეობის სეპარატიზმად შეფასების თაობაზე;
3. პირველადაა მეტ-ნაკლები სისრულით გაშუქებული სამურზაყანოს მფლობელების ლევან და მანუჩარ შარვაშიძეების მოღვაწეობა, დაზუსტებულია ამ ლიდერთა პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ფაქტის ქრონოლოგია;
4. პირველადაა ყურადღება გამახვილებული მანუჩარ შარვაშიძის მნიშვნელოვან ინიციატივაზე გაეთავისუფლებინათ ბათუმი ოსმალთაგან XIX ს. 10-იანი წლების მიწურულს და ამ საქმეში აფხაზეთის სამთავრო სახლის წევრების მონაწილეობის საკითხზე, რომელიც ისტორიოგრაფიაში აქამდე ერთგვარად მიჩუმათებული იყო.
5. კრიტიკულად გაანალიზებული და უარყოფილია მოსაზრება სამურზაყანოზე აფხაზეთის მთავრის ქვლემბეის სრული კონტროლის დაწესებისა და ამ კუთხის დადიანის გავლენის სფეროდან გასვლის თაობაზე.
6. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა სამურზაყანოს მფლობელების კულტურულ-პოლიტიკურ იერს და ხაზი გაესვა, რომ ისინი ერთმნიშვნელოვნად საერთოქართული პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი და კულტურული მენტალიტეტის მატარებლები იყვნენ.
7. ნაჩვენებია აბსოლუტური უსაფუძვლობა აფხაზ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის მტკიცებისა იმის შესახებ, რომ, თითქოს, XVIII ს. მიწურულს

მდ. ენგურზე აფხაზეთის „ისტორიული“ საზღვრების აღდგენა მოხდა. საისტორიო წყაროებით და სხვა მასალებით (ეთნოგრაფიული, ტოპონიმიკური, მოსახლეობაში გავრცელებული თქმულებებითა და ლეგენდებით) ამ პერიოდამდე დალიძე-ენგურის შუამდინარეთში აფხაზური ეთნოსის ყოფნა არ დასტურდება.

კრიტიკულად გაანალიზებული და უარყოფილია მოსაზრება სამურზაყანოზე აფხაზეთის მთავრის ქელეშბეის სრული კონტროლის დაწესებისა და ამ კუთხის დადინის გავლენის სფეროდან გასვლის თაობაზე.

წარმოდგენილი საკვალიფიკაციო ნაშრომი შეიძლება გამოყენებული იქნას უმაღლეს სასწავლებლებში შესაბამისი კურსებისა და სპეცკურსების მოსამზადებლად, აგრეთვე დახმარებას გაუწევს სპეციალისტებს, რომლებიც საქართველო-აფხაზეთის ისტორიას სწავლობენ.

ნაშრომის სტრუქტურა. სადისერტაციო ნაშრომის მოცულობაა 228 გვერდი კომპიუტერზე აკრეფილი ტექსტისა და შედგება შესავლისაგან, 4 თავის, 9 პარაგრაფის, დასკვნისაგან. ნაშრომს ერთვის დამოწმებული წყაროებისა და ლიტერატურის სია ქართულ, რუსულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე (475 ერთეული).

ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომის ცალკეული ფრაგმენტები წარმოდგენილი იყო ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ სოხუმის ფილიალისა და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციებზე.

ნაშრომის აპრობაცია შედგა 2009წ. 10 ივლისს სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ ფაკულტეტის ისტორიის მიმართულებისა და ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ერთობლივ სხდომაზე (იხ. ოქმი №1).

ნაშრომის ძირითადი შედეგები წარმოდგენილია შემდეგ პუბლიკაციებში:

1. „**ჟან შარდენის „მოგზაურობის“ ერთი ადგილის წაკითხვისათვის**“, – *ქართული წყაროთმცოდნეობა* (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის პერიოდული გამოცემა), ტ. XI, თბ., 2006, გვ. 162-171 (რეზიუმე რუს. ენაზე);
2. „**როდის გახდა მდ. ენგური ოდიშ-აფხაზეთის საზღვარი**“, – *სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები*. ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია, ტ. V, თბ., 2008, გვ. 461-487 (რეზიუმე ინგლ. ენაზე);
3. „**სამურზაყანო ლევან შარვაშიძეს მმართველობის პერიოდში. 1757-1789**“, – *საისტორიო ძიებანი*. ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოების აფხაზეთის ორგანიზაციის წელიწდეული, ტ. X-XI. თბ., 2008, გვ. 142-175 (რეზიუმე რუს. და ინგლ. ენებზე). ელექტრონ. ვერსია: <http://sites.google.com/site/sais-toriodziebani/dziebani> 2007-2008

ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

შესავალში ნაჩვენებია შესასწავლი თემის აქტუალობა და ნაჩვენებია მისი შემდგომი შესწავლის მიზანშეწონილობა. ასევე მოცემულია ისტორიული მასალებისა და სპეციალური ისტორიული ლიტერატურის წყაროთმცოდნეობითი-ისტორიოგრაფიული ანალიზი.

სამურზაყანოს ისტორიის ამსახველი დოკუმენტური მასალები მეტად მწირია. პირველ რიგში ეს ეხება XVII-XVIII საუკუნეებს. XIX საუკუნეში ამ მხრივ შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა. რად ღირს, თუნდაც, „*კავკასიის*

არქეოლოგიური კომისიის აქტები“, რომლებშიც არა ერთი ჩვენთვის საინტერესო დოკუმენტია დაცული. საქართველოს არქივებში თავმოყრილი მასალები ნაწილობრივ გამოქვეყნებულია სხვადასხვა კრებულებში. ზოგიერთი საბუთი ჩვენს მიერ პირველადაა შემოტანილი მიმოქცევაში სამურზაყანო-აფხაზეთის ისტორიის კუთხით. ესაა მაგალითად, შ. ბურჯანაძის მიერ გამოქვეყნებული „წყალობის წიგნი სოლომონ მეფისა მარიამ ჯაფარიძის ქალს“, რომელშიც, ჩვენის აზრით, დაფიქსირებულია აფხაზეთის სამთავრო სახლის მხრიდან სამურზაყანოს დადიანთა გავლენიდან გამოყვანის მცდელობა. ჩვენთვის საინტერესო საარქივო მასალების ნაწილი გამოყენებულია ბ. ხორავას, თ. ქადარიას, ნ. თაკალანძის, ჯ. გამახარიასა და ბ. გოგიას შრომებში. აქვე საგანგებოდ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ზუგდიდის სახელმწიფო-ეთნოგრაფიული მუზეუმის არქივში მუშაობისას, ჩვენ წავაწყდით ზოგიერთ, ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელ საბუთს.

საკვლევი პრობლემის შესწავლაში არსებული საარქივო დოკუმენტების სიმწირე ნაწილობრივ შეავსო ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის მოგზაურთა და თვითმხილველთა თხზულებებმა, რომელთა შორისაა, აგრეთვე, რუსული საოკუპაციო-კოლონიური არმიის ოფიცერთა მემუარებიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ჟან შარდენის, ჟაკ ფრანსუა გამბას, ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს, ედუარდ აიხვალდისა და ფ. ტორნაუს მოგონებები.

ნაშრომში საგულდაგულოდაა გაანალიზებული ეს მასალა და შესაძლებლობისამებრ დაზუსტებულია ზოგიერთი მათგანის ცალკეული ცნობის შინაარსი. ამ თვალსაზრისით ყურადღება გავამახვილეთ ჟან შარდენის „მოგზაურობის“ ქართული თარგმანის ერთი ადგილის მ. მგალობლიშვილისეულ გაგებაზე. კერძოდ, ჩვენ დაგვაეჭვა შარდენისეული *les Abcas*-ის მ. მგალობლიშვილისეული თარგმანის სისწორემ. ისევე, როგორც მისმა წინამორბედებმა – ვ. ბარნოვმა, ს. ვ. ბახუტოვამ, დ. პ. ნოსოვიჩმა – მ. მგალობლიშვილმაც ის თარგმნა როგორც „აფხაზეთი“. ამას-

თან, არც ერთ მთარგმნელს რატომღაც ყურადღება არ მიუქცევია მისი მეორე მნიშვნელობისთვისაც – „აფხაზები“.

შესაბამისად, მთარგმნელთა ვერსიით, გამოდიოდა, რომ XVIII ს. II ნახევარში ბიჭვინთა აფხაზეთის სამთავროს საზღვრებს გარეთ იყო. აღსანიშნავია, რომ ამგვარმა თარგმანმა შეცდომაში შეიყვანა ჯ. გამახარია, რომელმაც დაუშვა დასახელებულ პერიოდში ოდიშის მნიშვნელოვანი ტერიტორიული გაფართოება ჩრდილო-დასავლეთი მიმართულებით. შესაბამისი საისტორიო წყაროების მონაცემებისა და ჟ. შარდენის თხზულების ორიგინალში (*Voyages du Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient, enrichis d'un grand nombre de belles figures en tailles-douces, représentant les Antiquités et les choses remarquables du pays, – Nouvelle édition, Soigneusement conférée sur trois éditions originales, augmentée d'une Notice de la Perse, depuis les temps les plus reculées jusqu'à, de Notes, etc. par L. Langlès. Tome premier. Paris, 1811.*) გაცნობის შედეგად, ჩვენ შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა ზემოდასახელებულ მთარგმნელთა მიერ ამ ადგილის თარგმნის სიმცდარე და წარმოგვედგინა აღნიშნული ფრაგმენტის სწორი ვარიანტი, რომლის მიხედვითაც XVIII ს. II ნახევარში ბიჭვინთაში, რომელიც აფხაზეთის სამთავროს შემადგენლობაში იმყოფებოდა, ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ ქართველები.

სამურზაყანოს ისტორიის კვლევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწისა და სწავლულის ნიკო დადიანის თხზულებას. ამ წყაროს მნიშვნელობას უდავოდ ზრდის ის გარემოება, რომ ავტორი აღწერილი მოვლენების თანამედროვე და, რიც შემთხვევაში, მონაწილეცაა (ვგულისხმობთ XIX ს. I მეოთხედის ამბებს). რასაკვირველია, ყოველივე ეს სულაც არ ათავისუფლებს მკვლევარს მისი ცნობებისადმი კრიტიკულად მიდგომისაგან. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ის, რომ ნ. დადიანი ოდიშის სამთავრო სახლის წევრი იყო და ავტორმა „ქართველთა ცხოვრება“ დაწერა იმ პერიოდში, როცა შარვაშიძეებისა და დადიანების სამთავრო სახლებს შორის ურთიერთობა ენგურ-დადიანებს შუამ-

დინარეთის გამო უკიდურესად დაძაბული იყო. ლევან V დადიანმა ამ დროს არაერთხელ შეძლო მიეღწია იმისათვის, რომ აფხაზეთის მთავარ გიორგი (სეფერ-ბეი) შარვაშიძეს სამურზაყანოზე ოდიშის მთავრის სიუზერენიტეტი ეცნო. შესაბამისად, ნ. დადიანიც დაუინებოთ ცდილობდა ხაზი გაესვა ამ მხარის ოდიშისადმი კუთვნილებისათვის. ამასთან, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რიგ შემთხვევებში ნ. დადიანის თხზულება გაცილებით უფრო ზუსტია და მეტ კონკრეტიკას შეიცავს, ვიდრე ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობილი ნაშრომი, რომელსაც ჩვენი ოდიშარი მემკვიდრე თითქმის ზუსტად მისდევს ვიდრე XVIII ს. II ნახევრამდე.

სამურზაყანოს ისტორიის შემსწავლელი ვერც ერთი მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის თეიმურაზ ჭიჭინაძის მიერ მოპოვებულ საისტორიო მასალებს, რომელიც გამოქვეყნებულია ჟურნალში „კვალი“ (1897წ., №20, 28) „სიგელი“ ხელნაწერი დოკუმენტია, რომელიც მისთვის სამურზაყანოელ შარვაშიძეთა სახლის წარმომადგენელს გადაუცია 1897წ. ბედიაში. სამწუხაროდ, ამ საბუთის შედგენის თარიღის გარკვევა ვერ ხერხდება. პირველი მცდელობა, ამ მხრივ, თავად წყაროს მომპოვებელ თ. ჭიჭინაძეს ჰქონდა, რომელსაც იგი მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვისადმი დაწერილად მიიჩნევდა. როგორც ცნობილია, მ. ვორონცოვის, კავკასიის პირველი მეფისნაცვლის, მმართველობის ხანაა 1844-1854 წლები. ირ. ანთელავა კი ამ დოკუმენტს 1813 წლამდე პერიოდით ათარიღებდა და არგუმენტად მოჰქონდა ის, რომ მანუჩარ შარვაშიძე, რომელზეც საუბარია დოკუმენტში, ცოცხლად მიიჩნევა. მეცნიერი კი მანუჩარის მკვლევლობას 1813 წლით ათარიღებდა (სინამდვილეში იგი 1812 წელს დაიღუპა – კ.კ.). ვფიქრობთ, რომ ირ. ანთელავას ეს არგუმენტი არამყარია, ვინაიდან წყაროში ნათქვამია: „*მანუჩარ უკანასკნელი მფლობელი სამურზაყანოსა*“. შესაბამისად, თუკი მკვლევარს ვენდობით, მაშინ დოკუმენტის ავტორის „წინასწარმეტყველური“ ნიჭის აღიარება მოგვიწევს, ვინაიდან მხოლოდ წინასწარმეტყველს თუ ეცოდინებოდა, რომ სამურზაყანოს უკანასკნელი მფლობელი მანუჩარ სოლომონის ძე იქნებოდა.

თუკი ჩავთვლით მაინც, რომ ეს საბუთი მანუჩარის სიცოცხლეშივეა შედგენილი, მაშინ, ალბათ, ტექსტი ასე უნდა დაწერილიყო: „მანუჩარ მფლობელი სამურზაყანოისა“ ან „მანუჩარ **ამჟამინდელი/აწინდელი** მფლობელი სამურზაყანოისა“. ამიტომ, მართებულად მიგვაჩნია თ. ჭიჭინაძისეული დათარიღება, ვინაიდან მ. ვორონცოვის პერიოდში გაიმართა საკმაოდ მწვავე ტერიტორიული დავა სამურზაყანოელ შარვაშიძეებსა და სამეგრელოს მთავარს შორის. ამ კონფლიქტის მოგვარებაში, ბუნებრივია, კავკასიის მეფისნაცვალს იყო ჩართული. დოკუმენტშიც აშკარად იგრძნობა, რომ საუბარია სამურზაყანოზე ყვაპუ შარვაშიძის მემკვიდრეთა უფლებებზე, რაც სარწმუნოს ხდის თ. ჭიჭინაძის მოსაზრებას წყაროს სავარაუდო დათარიღებასთან დაკავშირებით. ამრიგად ვფიქრობთ, რომ ის უნდა შედგენილიყო 1844-1848 წლებს შორის, ვინაიდან 1849წ. 4 იანვარს ეს დავა, ფაქტობრივად, დადიანების სასარგებლოდ დასრულდა.

სამურზაყანოს მიწათმფლობელობისა და სოციალურ ურთიერთობათა შესწავლისთვის მნიშვნელოვანი მასალები მოიპოვება პ. ჭარაიასა და ს. ესაძის პუბლიკაციებში. საინტერესოა პ. ჭარაიას დასკვნები, რომ სამურზაყანოელები ეთნიკურად მეგრელები არიან, თუმცა სამიწათმოქმედო სისტემა აფხაზების მსგავსი ჰქონიათ.

ისტორიოგრაფიაში სამურზაყანოს ისტორიის საკითხები უმთავრესად ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობათა ან საკუთრივ აფხაზეთის თუ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის შესაბამისი პერიოდის შესწავლის ჭრილშია განხილული. მოკლედ მიმოვიხილოთ ეს მასალა. ასე მაგალითად, მ. დუმბაძის საკანდიდატო დისერტაციაში, რომელშიც შესწავლილია სამეგრელოს ისტორია XIX ს. I ნახევარში, შესაბამისად, განხილულია ამ პერიოდის სამურზაყანოს ცხოვრებაც, რომელიც ნაშრომის VI თავშია მოცემული და სულ 5 გვერდი (74-79) უჭირავს. მიუხედავად იმისა, რომ საკითხი ზოგადააა წარმოჩენილი, შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის ამ მიმართულებით გაწეული პირველი კვლევა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მოგვიანებით, მკვლე-

ვარი ისევ მიუბრუნდა ამ საკითხს, მაგრამ საკანდიდატო ნაშრომში მიღებული დასკვნები აქაც უცვლელად დატოვა. თუმცა, იქვე მ. დუმბაძემ წარმოადგინა სამურზაყანოს სოციალური მდგომარეობის ანალიზიც XIXს. I ნახევარში.

ასევე, ნაწილობრივ ეხება სამურზაყანოს ისტორიას, განსაკუთრებით ყვაპუ შარვაშიძის მმართველობის პერიოდს, ზ. ანჩაბაძის საკანდიდატო დისერტაცია. ავტორი, ძირითადად, მართებულად შენიშნავს, რომ ოდიშარ-იმერთა წინააღმდეგობამ აღკვეთა ყვაპუს მხრიდან ენგურის მარცხენა სანაპიროს ექსპანსიის მცდელობა. ასევე ზოგადად ეხება სამურზაყანოს ისტორიას ზ. ანჩაბაძე სხვა ნაშრომებშიც.

მანუჩარ შარვაშიძის მოღვაწეობის შესასწავლად საინტერესო ცნობები და მოსაზრებები აქვს წარმოდგენილი ირ. ანთელავას. საკითხის შესწავლისას, მკვლევრის მიერ გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრების მიმართ, გარკვეული ეჭვი გაგვიჩნდა და შევეცადეთ ჩვენი ხედვის დასაბუთებას.

XIXს. I ნახევრის სამურზაყანოს ცხოვრება შედარებით ვრცლად და საინტერესო საარქივო დოკუმენტების მოშველიებით შესწავლილი აქვთ ნ. თაკალანძესა და თ. ქადარიას. თუმცა, ამ მკვლევართათვის ეს საკითხი არ ყოფილა კვლევის მთავარი ობიექტი და იგი განხილულია ზოგადად აფხაზეთისა და ოდიშის სამთავროების ისტორიის ჭრილში. სამურზაყანოს ისტორიის რიგ საკითხებთან დაკავშირებით საინტერესო თვალსაზრისები აქვს გამოთქმული თ. ბერაძეს, ბ. ხორავას, ზ. პაპასქირს, ჯ. გამახარიას. სამურზაყანოს ისტორიის მოკლე მიმოხილვა მოცემულია ბ. ქავშაიასა და თ. მიბჩუანის სტატიებში.

სამურზაყანო-აფხაზეთის ეთნოგრაფიისა, ანთროპონიმიის, ონომასტიკისა და ტოპონიმიკის საკითხების კვლევა-ძიებების უახლოესი კვლევების ძალზედ მნიშვნელოვანი შედეგები წარმოდგენილია ს. ბახია-ოქრუაშვილის, პ. ცხადაიას, თ. გვანცელაძის, კ. ოკუჯავას, ნ. აბაკელიასა და ი. კვაშილავას ნაშრომებში. სამურზაყანოს ტოპონიმიკის შესწავლის საკითხში ყურადღებას იმსახურებენ თ. მიბჩუანისა და ნ. შონიას დაკვირვებებიც. თუმცა,

ამ თვალსაზრისით გამორჩეულ ყურადღებას იპყრობს ეთნოგრაფ ს. ბახია-ოქრუაშვილის ერთ-ერთი უახლესი პუბლიკაცია, რომელშიც კომპლექსურად და ისტორიოგრაფიული მემკვიდრეობის გამოწველილვითი ანალიზის ფონზე წარმოდგენილია ამ კუთხის ეთნოგრაფია.

ენგურ-ღალიძგის შუამდინარეთის X-XVII საუკუნეების ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები სათანადოდ შესწავლილია ლ. ახალაძის მიერ. გალის რ-ნის და, შესაბამისად, სამურზაყანოს მხარეთმცოდნეობითი ხასიათის ნაშრომები და სტატიები გამოქვეყნებული აქვს ვ. ზუხბაიას.

XIX ს. შუახანებიდან, როცა სამურზაყანოზე რუსეთის პირდაპირი მმართველობა დაწესდა და სამეგრელოს მთავარი ამ მხარეს მაინც ვერ თმობდა, კოლონიურმა ხელისუფლებამ ხელოვნურად წამოაყენა სამურზაყანოელთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხი. კვლევის მიზანი იყო „დაემტკიცებინათ“ ამ მხარის მოსახლეობის არაქართული წარმომავლობა. ამ „სახელმწიფო შეკვეთის“ პირველი „პროდუქტის“ ავტორია მ. სელეზნევი, რომელმაც სამურზაყანოელები აფხაზებად გამოაცხადა. მსგავსი იდეებია გატარებული ა. ბერესს, ს. დუხოვსკის, გ. ფილიპსონისა და ნ. ალბოვის მიერ.

ცარიზმის მეცნიერთა კვალს დაადგა ქართველი რენეგატი კ. მაჭავარიანიც, რომელიც თავისი „მოსაზრებების“ ტირაჟირებას შავრაზმული გაზეთის «Черноморский вестник» ფურცლებზე ახდენდა. 1892წ. გამოქვეყნდა რუსი ი. პანტიუხოვის კვლევა, რომლის ანთროპოლოგიურმა „ძიებებმა“ თურმე გამოაჩინა მნიშვნელოვანი განსხვავებები სამურზაყანოელებსა და მეგრელებს შორის.

სამურზაყანოს ეთნოგრაფიის საკითხებში გარკვეული გამოკვლევები ჩაუტარებია რუს მეკვლევარს ლ. სოლოვიოვას, რომლის მართებული დაკვირვებით ამ მხარეში აფხაზები გვიან შუა საუკუნეებში გამოჩნდნენ. თუმცა, შემდგომი დასკვნებით მან ახალი ეთნიკური სუბიექტის – „სამურზაყანოელის“ – ჩამოყალიბება დაუშვა.

ისტორიული სამურზაყანოს წარსული, ბუნებრივია, არ დარჩენილა აფხაზ ისტორიკოსთა ყურადღების მიღმა.

აფხაზეთის გასაბჭოების შემდეგ, ახალი ძალით განახლდა სამურზაყანოელთა ეთნიკური წარმოშობის „შესწავლა“. ამ პერიოდის მკვლევარი ს. ბასარია მათ მეგრულ წარმომავლობის საკითხის დასაშვებადაც კი არ მიიხივებდა.

XXს. 50-იანი წლების დასაწყისში ს. ბლაჟბამ ტოპონიმიკის მოშველიებით სცადა სამურზაყანოელთა ეთნიკური ვინაობის დადგენა. მეცნიერის მტკიცებით, გალის რაიონის ტოპონიმიკაში აფხაზური შრე აღვილს „უთმობს“ მეგრულს. როგორც სავსებით სწორად მიუთითებს პ. ცხადაია, ს. ბლაჟბამ უბრალოდ მიჩქმალა ამ რეგიონში ქართველური ტოპონიმიკური შრის პირველადობა.

სამურზაყანოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ცალკეული საკითხები გაშუქებული ჰქონდა გამოჩენილ აფხაზ ისტორიკოსს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტს, პროფ. გ. ძიძარიას.

ცნობილი აფხაზი ეთნოგრაფი და ისტორიკოსი შ. ინალ-ივა თავდაპირველად სავსებით სამართლიანად აცხადებდა, რომ აფხაზებმა, მეგრელებთან ფეოდალური შინაომების პირობებში, დაიკავეს კოდორი-ენგურის შუამდინარეთი. თუმცა, მოგვიანებით მან რადიკალურად შეცვალა ეს მოსაზრება და სამურზაყანოს ავტოქტონ მოსახლეობად მხოლოდ აფხაზები მიიჩნია.

უკანასკნელ პერიოდში „აფხაზური ისტორიოგრაფია“ „წარმატებით“ აგრძელებს სამურზაყანოს ისტორიული წარსულის სრულიად უცერემონიო გაყალბებას. ამ საქმეში განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი ზემოთნახსენებმა თ. აჩუგბამ, რომელმაც სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ისტორიული სამურზაყანოს მკვიდრთა „ეროვნული თვითშეგნების“ პრობლემებს. მასში ავტორი ყოველნაირად ცდილობს სამურზაყანოელთა აფხაზური წარმომავლობა დაამტკიცოს, თუმცა საამისოდ წარმოდგენილ საისტორიო საბუთებს შორის ყველაზე „უძველესი“ მხოლოდ 1788 წლით თარიღდება და მკვლევარი რატომღაც არ დაინტერესებულა, თუ რა ხდებოდა XVIIIს. მიწურულამდე ამ მხარეში.

სამურზაყანოს ისტორიის საკითხები მთლიანად თავდაყირაა დაყენებული ო. ბლაჟბასა და ს. ლაკობას აფხა-

ზეთის ისტორიის „სახელმძღვანელოში“, სადაც სამურზაყანო მიხნეულია მხოლოდ აფხაზთა საცხოვრის ტერიტორიად. თუმცა, ამ მხარეში (და ეს სათანადოდ იქნება ნახევრები წარმოდგენილი ნაშრომის შესაბამის ნაწილში) XVIIIს. დამდეგამდე აფხაზთა განსახლების არავითარი ნაკვალევი არ ჩანს და აქ მათი დაფუძნება მოხდა მას შემდეგ, რაც ის ოდიშის მთავრებს წაართვეს შარვაშიძეებმა XVIIIს. მიწურულს. 1805 წლის 9 ივლისს სოფ. ბანძაში ლევან V დადიანი სამეგრელოს მთავრად დამტკიცების ცერემონიალში მონაწილეობდნენ სამურზაყანოს მმართველი საგვარეულოს წარმომადგენლები ლევან და მანუჩარ შარვაშიძეებიც, რომლებმაც, ოფიციალურად დაადასტურეს რა, რომ ოდითგანვე იყვნენ „სამეგრელოს თვითმპყრობელის თავადის დადიანის“ კუთვნილება და ასევე დაიფიცეს რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. ეს ნიშნავდა სამურზაყანოს, როგორც სამეგრელოს ნაწილის, შესვლას რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში. ო. ბლაჟბა და ს. ლაკობა ყოველივე ამას არაფრად აგდებენ და ამ ფაქტის წარმოჩენას იმგვარად ცდილობენ, რომ სამურზაყანომ დამოუკიდებლად მიიღო რუსეთის „მფარველობა“, სამეგრელოს მთავარი კი მხოლოდ შუამავლის როლს ასრულებდა. დასახელებული აფხაზი ისტორიკოსები ცრუობენ უბრალოდ ცრუობენ, როცა 1840წ. სამურზაყანოს რუსულ ადმინისტრაციულ ერთეულად – საბოქაულოდ გადაქცევას ამ კუთხეზე მიხეილ შარვაშიძის უფლებების დადასტურებად აცხადებენ.

ო. ბლაჟბასა და ს. ლაკობას „სახელმძღვანელოს“ პროპაგანდისტული დანიშნულება სრულიად აშკარაა. შემთხვევითი არაა, რომ ეს წიგნი ფართოდ ვრცელდება დასავლეთელ მეცნიერებში, პოლიტოლოგებში, ჟურნალისტებში, რისი თვითმხილველი და მოწმეც ამ სტრიქონების ავტორიც იყო აშშ-ში ყოფნის დროს 2007 წელს. როგორც ჩანს, ამ „შედეგის“ ერთადერთი ამოცანა მხოლოდ ო. ბლაჟბასა და ს. ლაკობას „თვალებით“ ლაჟვარდოვან ფერებში დანახული აფხაზეთის „პეროიკული“ ისტორიის წარმოჩენაა. ამ მიზანს ბრმად ადევენებული ავტორები ამ

გზით ისევ და ისევ საკუთარი ერის ისტორიას ამახინჯებენ და მკითხველიც შეცდომაში შეჰყავთ.

ამრიგად, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიული სამურზაყანოს წარსული, მთლიანობაში, ნამდვილად არ არის ჯეროვნად შესწავლილი. და ეს იმ ფონზე, როდესაც სეპარატისტები ძალ-ღონეს არ იშურებენ ამ ძირძველი ქართული კუთხის ეთნო-კულტურული და პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ისტორიის მრუდე სარკეში წარმოსაჩენად, და მისი, ისევე როგორც მთელი ამჟამინდელი აფხაზეთის, საერთო-ქართული ისტორიული პროცესიდან მოსაწყვეტად. სწორედ ამიტომაც საშური სამურზაყანოს ისტორიის მონოგრაფიული დამუშავება, რომლის პირველ ცდასაც წარმოადგენს წინამდებარე ნაშრომი.

პირველ თავში: „სამურზაყანოს წარმოქმნის საკითხისათვის“, რომელიც ორი პარაგრაფისგან შედგება (*§1. აფხაზთა ექსპანსია ენგურისაკენ XVIII. უკანასკნელ მეოთხედში; §2. ყვაპუ შარვაშიძე – სამურზაყანოს პირველი მმართველი*) განხილულია სამურზაყანოს წარმოქმნის პრობლემა; გაკრიტიკებულია აფხაზეთის სეპარატისტული ისტორიოგრაფიის მტკიცება XVIII. მიწურულს მდ. ენგურზე აფხაზეთის „ისტორიული საზღვრის აღდგენის“ შესახებ.

XVIII. უკანასკნელ მეოთხედში კიდევ უფრო გართულდა ოდიშის სამთავროს მდგომარეობა. ადგილობრივ მმართველებს უკვე აღარ ძალუძოთ საკუთარი სამფლობელოს წარსული დიდების დაბრუნება, რომელიც ლევან II დიდის მმართველობის ჟამს შეინიშნებოდა. მისი ძმისწული შამადავლე იგივე ლევან III, რომელმაც სახელოვანი ბიძის სახელი დაირქვა, მართალია მოიხსენიებოდა „სრულიად ოდიშისა და აფხაზეთი მპყრობელ-მქონებელის“ ტიტულით, მაგრამ სულ უფრო და უფრო კარგავდა კონტროლს აფხაზეთზე. მართალია, ეს მხარე ოდიშის ვასალად რჩებოდა, თუმცა ეს დამოკიდებულებაც სულ უფრო ნომინალური ხდებოდა. ასე, მაგალითად, 1672 წელს, თურქთა თავდასხმისას, ლევან III დასახმარებლად მოუწოდა აფხაზეთის მფლობელს (ზ. ანჩაბაძის, ბ. ხორავასა და ზ. პაპასქირის მოსაზრებით, ის უნდა ყოფილიყო სუს-

ტარ /ბავრატ/ შარვაშიძე, რომელსაც მოხსენიებულია იმ პერიოდში ოდიშში მყოფი კათოლიკე მისიონერების რეცეპტებში), რომელმაც, ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის სიტყვებით, „აღთქმა და ფიცი“ მიუცია, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ დახმარებას აღმოუჩენდა. თუმცა შარვაშიძე, დადიანს დამხმარე ძალის ნაცვლად, ერთ-ერთ ამწიოკებლად მოეწონა. აფხაზებმა თითქმის მთელი სამეგრელო მოარბიეს. იგივე შარდენის მოწმობით, მათ ოდიშიდან „წაუყვანიათ ათას ორასი კაცი, ბევრი პირუტყვი და დიდი ნადავლი წაუღიათ“. ზ. ანჩაბაძის შენიშვნით, სუსტარის დროს განსაკუთრებით გახშირდა აფხაზთა მარბიელი თავდასხმები სამეგრელოზე და, როგორც ზ. ანჩაბაძე აღნიშნავდა, აფხაზები უკვე მუდმივ საცხოვრებლადაც რჩებოდნენ კოდორი-ღალიძგას შუამდინარეთში.

აფხაზებმა ისარგებლეს ლევან III-ს გარდაცვალების შემდეგ ოდიშში ამტყდარი შინააშლილობით. სამთავროს ერთადერთი მემკვიდრე, მანუჩარი, გიორგი III გურიელმა მოკლა, რომელმაც თავად მოინდომა ამ „ვაკანსის“ დატყერა. ამ ვითარებით ისარგებლა სუსტარის ძემ სორეხმა, რომელმაც თავი სამეგრელოს მთავრად გამოაცხადა. ბ. ხორავას მოსაზრებით, სორეხის დედა ოდიშის სამთავროს სახლიდან იყო და ეს აძლევედა მას ლეგიტიმურ უფლებას სამეგრელოს მთავრის ტახტზე პრეტენზია განეცხადებინა. თუმცა, მისი მთავრობა ოდიშართათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. საბოლოოდ, მან თავისი ხელისუფლების განმტკიცება მხოლოდ მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე შეძლო. თუმცა სორეხმა ხანგრძლივად ვერ შეძლო ამ ტერიტორიების ფლობა და ამ მხარეს ზეგნაყ შარვაშიძე დაეუფლა. ამ დროიდანვე აფხაზეთი დამოუკიდებელ სამთავროდ იქცა.

ამ მოვლენათა ფონზე, XVIII ს. მიწურულს აფხაზეთ-ოდიშის საზღვარმა მდ. ენგურზე გაიარა. კოდორ-ენგურის შუამდინარეთის მოსახლეობას ურთულესი მდგომარეობა შეექმნა: მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი განადგურდა – დაიღუპა, გაიხიზნა სამეგრელოს შიდა რაიონებში ან მონად გაიყიდა. ისტორიკოსი ზ. ანჩაბაძე ასე აფასებს ამ მოვ-

ლენებს: «абхазские феодалы... в начале 80-х гг. XVII в. вторглись на территорию Мегрельского княжества и захватили его северные районы вплоть до р. Ингури» (ხაზგასმა ჩვენია – კკ). ანალოგიურ შეფასებას ვხდებით გ. ანჩაბაძესთანაც.

დასახელებულ მკვლევართაგან განსხვავებულ შეხედულებას ავითარებენ ო. ბლაჟბა და ს. ლაკობა: **«В результате всех этих событий этническая граница между абхазами и картвелами, проходившая до начала II тыс. н. э. по р. Ингур, была восстановлена. Она приобрела одновременно и государственный политический статус, сохраняющийся уже более 300 лет»** (ხაზგასმა ო. ბლაჟბასა და ს. ლაკობასია – კკ).

ო. ბლაჟბასა და ს. ლაკობას ამ მცდარი მოსაზრების უარსაყოფად, რომლის ფუძემდებელიც არის აფხაზ სეპარატისტთა ერთ-ერთი „გამოჩენილი“ იდეოლოგი, ავადსახსენებელი ი. ვორონოვი, რომელიც თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ერთადერთ აბორიგენ მოსახლეობად მხოლოდ აფხაზებს ასახელებდა, ჩვენს სადისერტაციო ნაშრომში განვიხილეთ ამჟამინდელი აფხაზეთის ეთნიკური სურათი ახ.წ. I ათასწლეულში. სათანადო ისტორიული მასალების მოხმობით, ჩვენ ვაჩვენეთ, რომე აფხაზ ისტორიკოსთა ზემოთ ხსენებულ მტკიცებას არგუმენტირებული საფუძველი არ გააჩნია. მით უფრო, იმის განცხადებისათვის, რომ დალიძე-ენგურის შუამდინარეთში აფხაზები მოსახლეობდნენ XVIIს. მიწურულამდე. ისტორიული დოკუმენტების (მაგ., არიანეს „პერიპლუსი“) საფუძველზე, მკვლევარები აფხაზი ეთნოსის (აფსილთა) განსახლების უკიდურეს აღმოსავლეთ საზღვრად მდ. დალიძას მიიჩნევენ. როგორც ფიქრობენ, ამაზე თავად ამ ჰიდრონიმის სახელიც უნდა მიანიშნებდეს, რომელიც მეგრულიდან ითარგმნება, როგორც დელე კიდისა, მდინარე საზღვრისა, მიჯნის წყალი. აფხაზი ისტორიკოსები ამ გზით ცდილობენ ისტორიოგაფიულ-იდეოლოგიურად გაამართლონ ადგილობრივ სეპარატისტული ძალების ქმედებები. ამგვარად, სავსებით მართებულია ზ. ანჩაბაძის შეფასება, რომ აფხაზმა ფეოდალებმა დაიპყრეს ოდიშის ეს ნაწილი. ამ უკანასკნელ პერიოდში მდ. ენგურზე აფ-

ხაზთა ისტორიული „საზღვრის“ „თეორიას“ კიდევ ერთი დამცველი – თ. აჩუგბა – გამოუჩნდა. თუმცა, ყველაზე „უძველესი“ მტკიცებულება, რომლის წარმოდგენაც მან შეძლო, მხოლოდ 1788 წლით თარიღდება.

მდ. ენგურამდე ოდიშის მიწების დაპყრობის შემდეგ, აფხაზებმა ამ ტერიტორიების (განსაკუთრებით ღალიძგამდე) ათვისება დაიწყეს. როგორც ზ. ანჩაბაძე მიიჩნევდა, აფხაზთა ასეთი მასობრივი მიგრაციის მიზეზი XVIII ს. შუახანებისთვის აფხაზეთის ძირითად რაიონებში მოსახლეობის სიჭარბე იყო. მკვლევარი არ აღნიშნავდა იმას, თუ რამ გამოიწვია იქ მოსახლეობის სიჭარბე. ამის ახსნას ჩვენ ნ. ბერძენიშვილთან ვპოულობთ. იგი აფხაზეთში ჩრდილოეთ კავკასიიდან მოსახლეობის („მთიელი აფხაზები“) ახალი ნაკადის ჩამოწოლას ასახელებდა, რომლებიც ფეოდალური განვითარების ადრეულ ეტაპებზე იმყოფებოდნენ. მათ მოიტანეს თავიანთი სოციალური წყობა, რამაც ადგილობრივი ფეოდალიზმის „დაქვეითება“ და ქრისტიანული მოსახლეობის წარმართობისაკენ შებრუნება“ გამოიწვია.

ეთნოლოგი ი. კვაშილავა მიიჩნევს, რომ ამ პერიოდის ოდიშ-აფხაზეთის წინააღმდეგობა განსხვავდებოდა დასავლეთ საქართველოს სხვა პოლიტიკურ ერთეულებს შორის მიმდინარე შინაომებისგან, ვინაიდან აფხაზი წარჩინებულების ექსპანსია მიმართული იყო კოდორსა და ენგურს შორის მდებარე ტერიტორიის მიტაცებისაკენ და თავისი არსით „ქართველობის“, ქართული სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლას წარმოადგენდა. ვიზიარებთ რა დებულებას, რომ აფხაზეთ-ოდიშის დაპირისპირება რამდენადმე განსხვავდებოდა დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე სხვა შინაომებისაგან, მკვლევარს ვერ დავეთანხმებით, რომ ეს „განსხვავება“ მხოლოდ ტერიტორიულ ექსპანსიაში და ქართული სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოიხატებოდა. ტერიტორიული შენაძენები სხვა შინაომებსაც თან სდევდა, ხოლო ქართული სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის მოშლა, ვფიქრობთ, იყო ამ ბრძოლის **შედეგი** და არა – მიზანი. ახალი, დაბალ სოციალურ-ეკონომიკურ

მდგომარეობაში მყოფი მოსახლეობის მოსვლა და ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის აყრა იყო ამ ბრძოლების დამახასიათებელი ნიშანი.

ღალიძგა-ენგურის შუამდინარეთის დაუფლება აფხაზთა მიერ განსაკუთრებით ინტენსიურად ზეგნაყ შარვაშიძის შვილის – ყვააუს – დროს მიმდინარეობდა, რომელსაც, ერთ-ერთ წყაროში დაცული ცნობის თანახმად, ღალიძგა-ენგურის შუამდინარეთი ერგო სამკვიდროდ. ამ მხარეში მას ბზიფის აფხაზეთიდან ჩამოუსახლებია რამდენიმე აფხაზური თავად-აზნაურული ოჯახი (ანჩაბაძე /ანბა/, ემუხვარი /ემხა/, ინალიშვილი /ინალ-იფა/, მარღანია /მაან/, ლაკირბაია, ზვანბაია /ზვანბა/, აქირთავა) გლეხებითურთ. მათ შთამომავლებს დღესაც ახსოვთ (პ. ცხადაიას ეთნოგრაფიული კვლევების მიხედვით), რომ სამურზაყანოში მოსულები არიან ბზიფის მხრიდან ან ჩრდილოეთ კავკასიიდან (ჩერქეზეთიდან). ასე მაგალითად, 1974წ. პ. ცხადაიამ სოფ. ზემო ღუმურიშში 71 წლის იასონ ზუხბაია ჩაიწერა, რომლის სიტყვებით, მისი წინაპრები აქ მოსულან ჩერქეზეთიდან (ყარაჩაიდან) იმ დროს, როცა ეს მხარე მოსახლეობისგან დაცლილა. პ. ცხადაია თავის სადოქტორო დისერტაციაში ცამოთვლის სამურზაყანოში ჩამოსახლებულ გლეხთა გვარებს. თუმცა, საეჭვოა, რომ ყველა მათგანი აფხაზი ყოფილიყო. მაგალითად, 1621 წლით დათარიღებულ ერთ წყაროში აღნიშნულია თიღითელი გლეხი „გუაგუაღა შარინავა“. პ. ცხადაიას ზემოხსენებულ ჩამონათვალში ჩვენ ასევე ვპოულობთ ვინმე „გვაგვაღია“-ს. სავარაუდოდ, საქმე უნდა გვექონდეს ამ გვაგვაღიას მოგვიანო პერიოდში გააფხაზებასთან. ასიმილაციის ორმხრივი პროცესი ზოგადად საქართველოსათვის და კერძოდ – აფხაზეთისათვის უცხო არ იყო.

ბუნებრივია, აფხაზთა პერმანენტული თავდასხმები იწვევდა ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის გადაადგილებას ოდიშის შიდა რაიონებისკენ, მათი ნაწილი კი ტყვეებით მოვაჭრეთა მსხვერპლი გახდა. საისტორიო წყაროთა ცნობებით, სოფლები ნაჟანეო და ოხურეი თითქმის 90%-ით დაცარილებულა. აფხაზეთის კათალიკოსებს არა-

ერთხელ მოუთხოვიათ ყვაპუ შარვაშიძისგან ადამიანებით ვაჭრობის შეწყვეტა, მაგრამ – უშედეგოდ. თუმცა ყვაპუ, თავის ძმა ქერექიმთან და შვილთან ავთანდილთან ერთად, დასავლეთ საქართველოს სასულიერო ლიდერებს საამისოდ ფიცსაც აძლევდა, თუმცა ეს დაპირებებიც მხოლოდ ქაღალდზე რჩებოდა.

ამ ვითარებამ შეცდომაში შეიყვანა აკადემიკოსი მ. ლორთქიფანიძე, რომელიც ასეთ დასკვნას აკეთებს: „ეს დოკუმენტი ერთ საინტერესო გარემოებაზეც მიანიშნებს, მომხდურ აფხაზთაგან დარბეულ ქართველ გლეხებს კათალიკოსი შერვაშიძეს მიაბარებს, ის მომხდური აფხაზები სხვები არიან და შერვაშიძე სხვაა, ისიც ცდილობს ამ მომხდურთაგან თავის დაცვას“. ყვაპუ შარვაშიძესა და „მომხდურ აფხაზთა“ შორის არანაირი სხვაობა არ შეიმჩნევა. არც ის ჩანს, რომ ყვაპუ „მომხდურ აფხაზთაგან“ თავს იცავდეს, როგორც ამას მ. ლორთქიფანიძე მიიჩნევს. რა თქმა უნდა, შესაძლებელია იმის აღიარება, რომ ის „კულტურულ-პოლიტიკური ქართველია“, მონაწილეობს საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ქართული ეკლესიის წევრია, მეტყველებს და წერს ქართულად, მაგრამ, მოცემულ შემთხვევაში, მისი და „მომხდურ აფხაზთა“ ინტერესები დადიანის სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მოსახლე ქართველების მიმართ, ერთმანეთს ემთხვევა. შესაბამისად, ყვაპუ იყო ქართული მოსახლეობის მიმართ აფხაზთა აგრესიული პოლიტიკის გამგრძელებელი და ლიდერი. თუკი ის ემორჩილებდა კათალიკოსის მოთხოვნებს, ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ყვაპუ მშვენივრად აცნობიერებდა დასავლეთქართველ პოლიტიკურ ლიდერებზე სასულიერო ლიდერის ზეგავლენის მნიშვნელობას და მას სურდა კათალიკოსთან ურთიერთობების შენარჩუნება. ქართველ გლეხთა დაცვა სასულიერო იერარქებმა მხოლოდ ყვაპუს გარდაცვალების (1704წ.) შეძლეს. რამდენიმე ოჯახი გადასახლებული იქნა ოდიშის უსაფრთხო ადგილებში.

დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ ნაწილებში ამ პერიოდში კიდევ უფრო გამწვავდა შიდა პოლიტიკური ვი-

თარება. ოდიში და იმერეთი პირველი პირების გარეშე დარჩნენ და მალე ამ პოლიტიკურ სუბიექტებში პირველობა მოიპოვეს, შესაბამისად, გიორგი ლიპარტიანმა (ჩიქოვანმა) და გიორგი აბაშიძემ. ეს უკანასკნელი იყო ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი და ძლიერი იმერელ თავადთაგანი, რომელთან მოკავშირეობასაც ბევრი ადამიანი ცდილობდა, მათ შორის გიორგი ლიპარტიანიც, რომელიც გიორგი აბაშიძის სიძეც კი გახდა. 1701 წლით დათარიღებულ წყაროში გიორგი ლიპარტიანი იწოდებოდა როგორც „დადიან-ლიპარტიანი“. ბ. ხორავას სამართლიანი შენიშვნით, გიორგი IV (დადიანთა ახალი დინასტიის ფუძემდებელი), ერიდებოდა რა ადგილობრივ დიდგვაროვანთა გაღიზიანებას, აშკარად ვერ ბედავდა დადიანის ტიტულის მიღებას.

1702წ. ზამთარში, ვახუშტი ბაგრატიონის (XVIII ს. მემატიანე) ცნობით, დადიანმა თავის სიმამრს სთხოვა დახმარება, რამეთუ ოდიში „*მიეღოთ აფხაზთა ეგრისის მდინარემდე*“. აქ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ის ვითარება, რომ ახლადმოვლენილ დადიანს უკვე აღარ ჰქონდა პრეტენზიები „ეგრისის მდინარის“ (თანამ. ლალიძეა) დარჩენილ მიწებზე.

ოდიშარ-იმერელთა მხედრობამ დალაშქრა აფხაზეთი. მათ ამ ეტაპზე წარმატებას მიაღწიეს. შარვაშიძემ ვერ გაბედა წინააღმდეგობის გაწევა. როგორც ჩანს, მან ვერ მოახერხა ოდიშარ-იმერელთა ალიანსისათვის საკუთარ მხარდამჭერთა დაპირისპირება. საკუთრივ აფხაზეთის სამთავრო, რომელიც, იმ დროს ყვაპუს სამფლობელოსაც მოიცავდა, არ იყო ერთიანი კონსოლიდირებული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი. ბზიფის ოლქს, რომელიც სამთავრო დომენი იყო, დანარჩენი ორი საუფლისწულო ნომინალურად ემორჩილებოდა და მათ შორისაც ხშირი იყო ფეოდალური შინაომები. აბაშიძემ და ლიპარტიანმა დაიკავეს ყვაპუს სამფლობელო. ვახუშტი წერდა, რომ მათ „*მოსტყუვენ აფხაზეთი*“, რაც სამართლიანად გადაჭარბებულ შეფასებად მიაჩნია თ. ბერაძესაც. ის, რომ საუბარია არა მთლიანად აფხაზეთის სამთავროს დამორ-

ჩილებაზე, არამედ იგულისხმება მხოლოდ ყვაპუს სამფლობელო, ამას XIX ს. ისტორიკოსი ნ. დადიანი აკონკრეტებს: „*დაიპყრა ლიპარტიანმა ოდიშის საზღვრის აფხაზეთი*“: როგორც ჩანს, გამარჯვებულებს მაინც მოუხდათ იქ ხელისუფლად ყვაპუ შარვაშიძის დატოვება, თუმცა მან ლიპარტიანის უზენაესობა აღიარა: ლიპარტიანმა „*გაირიგა შარვაშიძე*“. გამარჯვებულები მაინც არ ენდვნენ ყვაპუ შარვაშიძის სიტყვას და გიორგი აბაშიძემ მას მძევლები ჩამოართვა.

მოკლე ხანში ყვაპუმ ისევ დაარღვია აბაშიძე-ლიპარტიანისათვის მიცემული სიტყვა და კვლავ ოდიშს შეუტია. თუმცა, ეს მისი უკანასკნელი და ხანმოკლე გამარჯვება იყო ოდიშთან მიმართებაში. ყვაპუ შარვაშიძემ ისარგებლა 1703 წლის აგვისტოში დასავლეთ საქართველოში ოსმალთა მორიგი შემოსევით. ზ. ანჩაბაძის საკვებით მართებული შეფასებით, 1702 წ. ოდიშარ-იმერელთა სამხედრო ოპერაციამ იმ ეტაპზე წვეტილი დაუსვა აფხაზთა ექსპანსიას ოდიშის მიმართულებით, მაგრამ მათ მყარად შეძლეს კოდორ-ენგურის სექტორში დამკვიდრება.

სულ ცოტა ხანში, 1704 წ. მიწურულს, რუხში „*ყვაპუ გარდაცვალებულა რა, დაშთენილა ძე მისი მურზაყან, რომელსაც საზღვარი ესე მცხოვრებლებითა აღუყვავილებია ადგილი და უწოდნია მურზაყანისავე სახელსა ქვეშე სამურზაყანო და უუფლნია სამურზაყანოში*“, ვგებულობთ ერთ საისტორიო ცნობაში. როგორც აქ ჩანს, ის საკმაოდ წარმატებული მმართველი ყოფილა, რომელსაც თავის სამფლობელოში მშვიდობიანობა დაუმყარებია, რასაც შედეგად ამ მხარის აყვავილება-აღშენება მოჰყოლია.

მწირი საისტორიო წყაროების მიხედვით, ძალიან რთულია მურზაყანოს მმართველობის ქრონოლოგიის დადგენა. შემდგომი სამურზაყანოელი შარვაშიძე, რომელიც წყაროებში მოიხსენიება, არის ხუტუნია, რომელიც მონაწილეობდა ხრესიდის ბრძოლაში (1757 წ.). ტერმინი „სამურზაყანო“ უცნობია ვახუშტისათვის, რომელმაც თავისი თხზულება „*აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*“ დაამთავრა 1745 წელს და იქ მას ეს ტოპონიმი არ უხმარია,

თუმცა XVIIIს. 20-იანი წლების შუახანებამდე ვახუშტი საქართველოში ცხოვრობდა. ამიტომ, თ. ბერაძის მოსაზრებით, იგი XVIIIს. 50-იან წლებამდე არ უნდა წარმოშობილიყო. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დასახელებული ტოპონიმი დაახლოებით მურზაყანის ზეობის უკანასკნელი პერიოდისთვის მაინც უნდა ყოფილიყო წარმოქმნილი, რადგან, ბუნებრივია, მურზაყანის მმართველობით კმაყოფილ მოსახლეობას, მისსავე სიცოცხლეში, ამ მხარისათვის „სამურზაყანო“ ეწოდებინა. ამგვარ მოსაზრებას ავითარებს ს. ბახია-ოქრუაშვილიც, რომელიც ამ ტოპონიმის შექმნას ვარაუდობს XVIIIს. 40-იან წლებში, ხოლო ზ. ანჩაბაძე კი XVIIIს. I ნახევარს ასახელებს. ესე იგი, დალიძე-ენგუერის შუამდინარეთისათვის „სამურზაყანოს“ წოდება ივარაუდება XVIIIს. 20-იან წლების დასასრულიდან ან ოდნავ მოგვიანებით. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ მურზაყან შარვაშიძის მოღვაწეობის ქრონოლოგია დაახლოებით XVIIIს. I მესამედით შემოიფარგლოს.

ტოპონიმი „სამურზაყანო“ ისტორიულ მატიანეებში პირველად ნ. დადიანის „*ქართველთა ცხოვრებაში*“ გვხვდება. რუსულ სპეციალური ლიტერატურასა თუ წაყროებში ამ ტოპონიმის რამდენიმე, ფაქტობრივად, უმნიშვნელოდ განსხვავებულ ან იგივე ვარიანტს ვპოულობთ: Самурзакано, Самурзакань, Самурзакан. სამივე ვარიანტს იყენებენ აფხაზი ისტორიკოსები (ს. ბასარია, ო. ბლაჟბა, ს. ლაკობა), თუმცა, ისინი თავს არიდებენ, მკითხველს აუხსნან ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგია. მათ, ეტყობა, გაუძნელდათ აშკარად ქართული წარმოშობის ტოპონიმისთვის რაიმე „გონივრული“ და „მტკიცე“ არგუმენტის მოძიება. ვარიანტი Самурзакан დაფიქსირებულია, აგრეთვე, ჩვენს მიერ დადიანების მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში მოძიებულ ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელიც 1839წ. 26 აპრილითაა დათარიღებული. თითქმის მსგავსი ვარიანტია აფხაზურ ენაშიც: Самырзакан. საყურადღებოა, რომ სამურზაყანოელ შარვაშიძეთა მიერ 1805წ. 9 ივლისს რუსეთის იმპერატორისადმი დადებულ ფიცის ტექსტში მსგავსი ვარიანტია მოცემული „სამირზაყანო“. ეს არის ოფიციალურ დოკუ-

მენტებში ამ ტოპონიმის პირველი ფიქსაცია. აღსანიშნავია, რომ ბ. ხორავამ ეს ვარიანტი თავის ნაშრომში გაუმართლებლად შეცვალა „სამურზაყანო“-თი. ნათელია, რომ რუსულში არსებული ვარიაციები ქართული ენიდანაა შესული. რაც შეეხება აფხაზურ ვარიანტს, მასაც აშკარად ეტყობა, რომ ქართულიდანაა შესული.

სამურზაყანოელ შარვაშიძეებს რამდენიმე რეზიდენცია ჰქონიათ: ბედიაში, ფახულანში, ბარბალოში (კოკი), საბერიოსა და ნაბაკევში. ძირითადი რეზიდენცია და, შესაბამისად, სამურზაყანოს ცენტრი 1840 წლამდე სოფელი ბედია იყო. სამფლობელოს ბუნებრივ საზღვრად მდინარეები – დალიძგა და ენგური – დადგინდა.

მეორე თავში: „სამურზაყანო 1703-1805 წლებში. სამეგრელო-აფხაზეთის „კონდომინიუმი“ (იგი სამი პარაგრაფითაა წარმოდგენილი: §1. პოლიტიკური პროცესები დასავლეთ საქართველოში XVIIIს. I ნახევარში და სამურზაყანო. მურზაყან შარვაშიძის მოღვაწეობა; §2. სამურზაყანო ლევან შარვაშიძის მმართველობის პერიოდში; §3. რუსეთის „მფარველობის“ მიღება) შესწავლილია სამურზაყანოს ისტორია 1703-1805 წლებში. ეს არის ამ მხარეზე ოდიშისა და აფხაზეთის სამთავროების „კონდომინიუმის“ პერიოდი.

XVIIIს. დასაწყისი ამიერკავკასიაში მნიშვნელოვანი ცვლილებებით აღინიშნა. რეგიონში ამ ერთგვარი სიახლის შემომტანი ენერგიული პეტრე I დიდის მიერ აღორძინებული რუსეთი იყო. ახალგაზრდა მონარქს ამბიციური გეგმა ჰქონდა დასახული: რუსეთი იმდროინდელი მსოფლიოს ანგარიშგასაწევ ძალად ექცია. პეტრე არა მარტო შეედეთთან აპირებდა „ურთიერთობების“ გარკვევას, არამედ სპარსეთთან და ოსმალეთთანაც. „სამხრეთის“ საკითხის გადასაწყვეტად, ის მოკავშირეებს ეძებდა ამიერკავკასიაში. სტამბულში რისეთის ელჩი სათანადო მოლაპარაკებებს აწარმოებდა დასავლელქართველ პოლიტიკოსებთან.

მოსკოვის დაინტერესებამ რეგიონით ჯერ კიდევ XVIს. შუა წლებიდან იჩინა თავი, როცა მან ვოლგის აუზში გაბატონება შეძლო და რუსეთის საზღვრები კავკასიას მიუახლოვდა. კავკასიის „საჭადრაკო დაფაზე“ ახალი მო-

თამაშის გამოჩენამ იმედი ჩაუსახა ადგილობრივ ქრისტიანულ მოსახლეობას (განსაკუთრებით – ქართველებს) სპარსელებისა და ოსმალებისაგან გასათავისუფლებლად, რომელთაც 1555წ. ამასიის ზავით საქართველო შუაზე გაიყვეს. ვერ მოხერხდა ანტიოსმალური კოალიციის ჩამოყალიბება ევროპულ სახელმწიფოებთან ერთად. ამ ვითარებაში ქართულმა სამეფო-სამთავროებმა მოსკოვთან დაიწყეს ურთიერთობების დამყარება. რუსმა მეფეებმა ნახეს რა კავკასიის მთების გაღმა შესაღწევად ასეთი „ნაყოფიერი“ ნიადაგი, თვითონ დაიწყეს „ერთმორწმუნეობის“ ფაქტორით მანიპულირება.

XIX ს. რუსი ისტორიკოსი ს. სოლოვიოვი, ცდილობდა რა რუსულ სახელმწიფოს პოლიტიკის სამხრეთული მიმართულება სარწმუნოებრივ-იდეოლოგიურად გაამყარებას, წერდა, რომ თითქოს-და «Россия, призываемая на помощь христианским народонаселением, не могла позволить усилиться здесь магометанскому влиянию, особенно турецкому» (ხაზგასმა ჩვენია – კკ). მაგრამ პეტრე I-ს უფრო შორსგამიზნული და ამბიციური, თანაც მისი ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანი მიზანი ჰქონდა, ვიდრე ერთმორწმუნე ქართველებზე ზრუნვა: ეს იყო აღმოსავლეთში შეღწევა. მას სურდა ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი სატრანზიტო გზების კონტროლი. თუკი ევროპა აზიას ზღვითა და თანაც შორეული გზებით უკავშირდებოდა, რუსეთი მისკენ პირდაპირ ხმელეთით და კასპიის ზღვით გადიოდა. ეს გზა კი გაცილებით უსაფრთხო და იაფი იყო, ვიდრე – საზღვაო კავშირები, რომლითაც ევროპელი ვაჭრები სარგებლობდნენ. ამიტომ პეტრემ მიზნად დაისახა მისი სამეფო აღმოსავლეთ-დასავლეთის სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში სატრანზიტო სახელმწიფოდ ექცია, რაც რუსეთს ეკონომიკურადაც მოამძლავრებდა და მის პოლიტიკურ გავლენასაც გაზრდიდა.

XVIII ს. დასაწყისისთვის „ბრწყინვალე პორტას“ მდგომარეობა ამ დროისათვის არც ისე ბრწყინვალედ და სახარბიელოდ გამოიყურებოდა. მიუხედავად ამისა, ის არ აპირებდა ნებით დაეთმო დასავლეთი კავკასია რუსეთისთვის,

რომელმაც ამ პერიოდისათვის შეძლო თურქებისთვის აზოვის ციხის წართმევა და აზოვის ზღვის სანაპიროზე გასვლა. როგორც ჩანს, დასავლეთ ქართველ პოლიტიკოსებს გარდამეტებული წარმოდგენა ჰქონდათ რუსეთში მიმდინარე პროცესებზე და უმოკლეს ხანში ელოდნენ რუსეთ-ოსმალეთის ომს. 1703წ. გიორგი აბაშიძემ სტამბოლს შეუწყვიტა ყოველწლიური გამოსაღები – საური, რომელსაც საქართველოში „ქრთამს“ ეძახდნენ. მეფე-მთავრები „ქრთამით“ ახალციხის ფაშას უგზავნიდნენ „ტყვეებს“ (ახალგაზრდა ქალ-ვაჟები) და სხვა მისართმეველებს (ძვირფასი ნივთები, ტილო, ქორ-შეგარდნები და სხვ.), რომელიც ყოველივე ამას შემდეგ სულთანს მიართმევდა. „ყოველწლიური „ქრთამის“ გაგზავნაზე უარის თქმა თურქეთის ვასალობიდან გამოსვლას ნიშნავდა“. აბაშიძის აქტს მხარი დაუჭირეს გიორგი ლიპარტიან-დადიანმა და მამია გურიელმა. ოსმალთა მორჩილებიდან გამოვიდნენ აფხაზებიც, რომლებიც თურქ ვაჭრებს აყაჩაღებდნენ. ამ დაუმორჩილებლობამ ოსმალეთის სულთნის რისხვა გამოიწვია, რომელმაც დასავლეთ საქართველოში 1703წ. აგვისტოში 80-ათასიანი ლაშქარი მიაგვლინა, რომელსაც ქვეყნის დამორჩილება, აოხრება და იქ 7 წლით დარჩენა დაევადა. ოსმალთა ეს შემოსევა იმდენად საშინელი ყოფილა, რომ, როდესაც მათ მოულოდნელ უკან გაბრუნებაზე საუბრობს, ვახუშტი წერს: „*შეიწყალა ღმერთმან კუალად ქუეყანა ესე*“.

მტერმა სამეგრელოში აიღეს რუხის ციხე, რომელშიც შეიარაღებული რაზმი დატოვეს და ანაკლიაში კი ახალი ციხე ააშენეს. აღსანიშნავია, რომ რუხის აღებაში ყვაპუ შარვაშიძეც მონაწილეობდა. მან ისარგებლა ოსმალთა ამ ლაშქრობით და 1702წ. განცდილი მარცხის გამო გადაწყვიტა შური ეძია დადიანზე. ყვაპუ ეახლა სამეგრელოში შემოსულ თურქებს და მათ დახმარება შესთავაზა. როგორც ჩანს, მისი ეს გადაწყვეტილება შარვაშიძეთა სახლის პოლიტიკას ეწინააღმდეგებოდა, ვინაიდან ისინი იმ პერიოდში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, აშკარა ანტიოსმალურ მოქმედებებს ახორციელებდნენ, რის გამოც დასავლეთ საქართველოში შემოსულ ოსმალთა ფლოტის ნაწი-

ლი აფხაზთა წინააღმდეგობის ჩასაქრობად გაუგზავნიათ.

ოსმალებმა ვერ შეძლეს დასავლეთ საქართველოში 7 წლით დარჩენა. მალე ეს ლაშქარი უკანვე იქნა გაწვეული. როგორც ჩანს, საქმის ამგვარად შემობრუნებამ ყვაპუ დააფიქრა. ყვაპუმ, ამის შემდეგ ივარაუდა, რომ ოდიშის მთავარი მას მაინც არ შეეშებოდა. თან გიორგი ლიპარტიან-დადიანის ძალაუფლება კიდევ უფრო განამტკიცა სიმამრის აღნიშნულმა სამხედრო წარმატებამ ოსმალებზე. ამიტომ, სავარაუდოა, ყვაპუმ გადაწყვიტა, დაესწრო მოვლენების მისთვის არასასურველი მიმართულებით განვითარებისათვის და პირველმა გადადგა ნაბიჯი და ახლა უკვე დადიანს შესთავაზა დახმარება თურქთა წინააღმდეგ. როგორც ჩანს, შარვაშიძის ამ წინადადებაზე ოდიშის მმართველს უარი არ უთქვამს. 1704წ. ზაფხულში ოდიშარებმა და აფხაზებმა შეუტიეს რუხის თურქ მეციხოვნეებს და მალე ციხეც გაათავისუფლეს. ქუთაისის ყადის 1704წ. 1 სექტემბრით დათარიღებულ წერილში აღნიშნულია, რომ *„ქუთაისის კახასადმი დაქვემდებარებული ოდიშისა და სამეგრელოს ვილაიეთში დადიანის სახელწოდების ქაფირები და აფხაზი ქაფირები, ფორმალურად მორჩილნი რომ იყვნენ, მორჩილებიდან გამოვიდნენ“*. ამავე წყაროდან ირკვევა ისიც, რომ ამ ციხეზე შეტევა ორი მიმართულებიდან მომხდარა: დადიანის ხალხი ხმელეთიდან მიადგა, ხოლო ზღვიდან შეტევაზე აფხაზები გადასულან. აქ არ კონკრეტდება აფხაზთა ვინაობა, მაგრამ, სავარაუდოა, ეს ისევ ყვაპუ შარვაშიძის ხალხი იყო, ვინაიდან ორივე სამხედრო კამპანია ერთსა და იმავე პერიოდში ხდება.

უნდა აღნიშნოს, რომ დადიანთა მიმართ შარვაშიძეთა სახლის პოლიტიკა, ანუ ოდიშის სამთავროსგან დამოუკიდებლობის მოპოვება, არ შეიძლება შეფასდეს, როგორც ზოგადად ქართული სამყაროსაგან პოლიტიკური სეპარატიზმის მცდელობა მსგავსად იმისა, როგორც ამას ჩვენს თანამედროვე ეპოქაში აქვს ადგილი. მეკვლევარი ჯ. გამახარია, ამ შემთხვევაში, შარვაშიძეთა ქმედებებს „პოლიტიკურ სეპარატიზმად“ აფასებს. თუმცა, მართებულად გვეჩვენება ზ. პაპასქირისეული შეფასება: „მათი მთავარი

მიზანი (ისევე, როგორც ოდიშელ დადიანთა და გურიის მთავარ გურიელთა) იყო, დაწინაურებულიყვნენ სწორედ რომ შიდაქართულ პოლიტიკურ არენაზე და დაეკავებინათ წამყვანი პოზიციები საერთოქართულ სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ სივრცეში“. სწორედ ამიტომაც არც ჰქონიათ შარვაშიძეებს ქართული ეკლესიისაგან გამოყოფის მცდელობა, როგორც ამას სწორად შენიშნავს ჯ. გამახარია.

მურზაყანს, ყვაპუს მემკვიდრეს ნათლად ჰქონდა შეგნებული, რომ მამამისის პოლიტიკური კურსი აუცილებლად გარკვეულ ცვლილებას საჭიროებდა: ოდიშთან დაძაბული ურთიერთობა და ტყვეთა სყიდვის წახალისება მისი ქვეყნისათვის მხოლოდ გაჩანგების მომტანი იყო. ამიტომ ტყვეთა სყიდვის აკრძალვამ და დადიანთან მშვიდობიანმა ურთიერთობამ სამურზაყანოში მოსახლეობის ხელახალ მოდინებას შეუწყო ხელი. სავარაუდოდ, რომ ეს პროცესი განსაკუთრებული აქტივობით სწორედ მურზაყანის ზეობაში უნდა მომხდარიყო. თ. ბერაძის მოსაზრებით, დალიძგაენგურის შუამდინარეთის ძირძველი მოსახლეობა ყვაპუს მმართველობის პერიოდშიც, ძირითადად, ადგილზე იყო დარჩენილი. თუმცა, სოფლების რაღაც ნაწილი, მაგალითად, ნაჟანეო თითქმის 90%-ით დაცარიელებულა. ბუნებრივია, რომ გადატანილი კატაკლიზმებისა და ადგილობრივი მოსახლეობის აყრის, დამონებისა თუ უცხოელებზე მონებად გაყიდვის შემდეგ ენგურ-დალიძგას შუამდინარეთში ჩამოსახლებული აფხაზების რაოდენობა მაინც ვერ იქნებოდა იმდენად საკმარისი, რომ მურზაყანს დამატებითი მოსახლეობის მოზიდვა აღარ დასჭირებოდა ადგილობრივი ეკონომიკური და სამეურნეო ცხოვრების გასამართავად.

მეგრული მოსახლეობა, ძირითადად, სამურზაყანოს დაბალ სოციალურ ფენასა და სასულიერო იერარქიას წარმოადგენდა. სამურზაყანოში ჩასახლებული აფხაზი დიდგავროვნები საგანგებოდ უწყობდნენ ხელს სამეგრელოდან გლეხობის მოზიდვას. აღსანიშნავია, რომ მათთვის სიტყვა „აგრუა“-„მარგალი“ (მეგრული) „მიწის მუშას“ ნიშნავდა. ბუნებრივია, რომ ასეთი ვითარება, ხელს უწყობდა სამურზაყანოში, აფხაზურთან ერთად, მეგრული

და ქართული ენების კიდევ უფრო განმტკიცებას. სწორედ ამ ვითარებას უნდა განეპირობებინა ტოპონიმ „სამურზაყანოს“ ქართულენოვანი, და არა აფხაზური, წარმომავლობა. თუკი ამ კუთხეში მეგრული წარმოშობის მოსახლეობის სიმრავლეს მივიღებთ მხედველობაში, სავარაუდოა, რომ იგი უფრო მეგრული წარმოშობისა იყოს, ვინაიდან ამ ენასაც ახასიათებს ტოპონიმის წარმოქმნა „სა-ო“ პრეფიქს-სუფიქსებით: სა-ჩიქობა-ო, სა-გვაზა-ო, სა-ჭურღული-ო და სხვ.

მურზაყან შარვაშიძის პოლიტიკური მოღვაწეობა შარვაშიძეებსა და დადიანებს შორის მშვიდობიან თანაარსებობას ისახავდა მიზნად. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენს ხელთ არსებული ისტორიული წყაროებში რაიმე დაპირისპირება არ ჩანს. სავარაუდოა, რომ ყვაპუ შარვაშიძის წინააღმდეგ 1702წ. ლაშქრობის შემდეგ, გარკვეული „კონდომინიუმი“ დაწესდა სამურზაყანოზე, რომელიც ამ უკანასკნელის მხრიდან ოდიშის მიმართ ყმადნაფიცობას გულისხმობდა. კერძოდ, გამარჯვებულმა მხარემ არ მოახდინა იქ ხელი-სუფლების შეცვლა და იმ კუთხის გამგებლობა ისევ შარვაშიძეთა სახლის უმცროსს შტოს დაუტოვა, რომელიც, როგორც ჩანს, ამის სანაცვლოდ, იძულებული გამხდარა დადიანის უხენაესობა ელიარებინა. მთელი XVIII ს. მანძილზე აფხაზეთის სამთავრო უშედეგოდ ცდილობდა სამურზაყანოზე სრული კონტროლის დაწესებას. უკანასკნელი მცდელობა მათ ამ მიმართულებით 1780წ. რუხის ბრძოლის დროს, როცა ოსმალთა მიერ მხარდაჭერილი აფხაზთა და ჩრდილოკავკასიელთა კოალიცია სამეგრელო-იმერეთის ძალების მიერ სასტიკად განადგურდა.

სამურზაყანოს მეოთხე მეფლობელი ლევან შარვაშიძე ისტორიაში შევიდა როგორც საკმაოდ აქტიური პოლიტიკოსი. მისი მოღვაწეობა დღემდე სრულად არაა შესწავლილი. ლევანმა დაარღვია პაპისა და მამის „ტრადიცია“, რომელიც გულისხმობდა ერთგვარ პოლიტიკურ პასიურობას მათი სამეფლობელოს ფარგლებს მიღმა. იგი აქტიურად ჩაერთო აფხაზეთისა და ოდიშის საშინაო საქმეებსა და პოლიტიკურ ბრძოლებში, რათა გათავსიუფლებულიყო მათი გავლენისაგან. რიგ შემთხვევებში, ლევანი

თავად აძლევდა გარკვეულ მიმართულებების იქ მიმდინარე პროცესებს. დაიწყო რა თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა როგორც ანტიოსმალური ორიენტაციის პოლიტიკოსმა და XVIII ს. 70-იანი წლების დასაწყისში, რუსეთის პროტექტორატის მისაღებად, გენერალ გ. ტოტლებენთანაც კი აწარმოებდა მოლაპარაკებებს, აფხაზეთისა და ოდიშის მთავართა მოძალებისაგან საკუთარი ხელისუფლების დასაცავად, იგი იძულებული შეიქმნა თურქებს დაკავშირებოდა. თუმცა, 80-იანი წლების დასაწყისში ლევანმა ისევ დაიწყო ფიქრი რუსეთის ქვეშევრდომობაზე, რომელიც, საბოლოოდ, მან 1805წ. მიიღო. ნაშრომში შევეცადეთ მისი მოღვაწეობის ქრონოლოგია 1757-1790 წლებით განგვესაზღვრა. „აფხაზის თავადი“ ლევან შარვაშიძე ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე იყო.

სამურზაყანოზე რუსეთის „მფარველობის“ დაწესების შემდეგ, ამ მხარის მეფლობელი მანუჩარი, რომელიც გრიგოლ დადიანის ერთგული მოკავშირე იყო და სამურზაყანოს 1790 წლიდან მართავდა, აქტიურად იბრძოდა რუსეთის პროტექტორატის მისაღებად. მას დამატებითი საბაზიცი ჰქონდა შიშისათვის. აფხაზეთის მთავარმა ქელეშბეიმ ისარგებლა ოდიშში არსებული შინაარეულობებით და შეძლო საკუთარი გავლენის გავრცელება სამურზაყანოს ნაწილზე, კერძოდ მისი მხარე დაიჭირეს მანუჩარის ძმებმა – ლევანმა და ბეჟანმა. ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია, რომ ქელეშბეიმ შეძლო სამურზაყანოზე სრული კონტროლის დაწესება, რაც ჩვენს მიერ საექვოდ იქნა მიჩნეული. ვფიქრობთ, რომ მართებულია ირ. ანთელავას მოსაზრება, რომ ეს კონტროლი მინიმალური იყო.

მიუხედავად მანუჩარის არაერთჯერადი თხოვნისა რუსეთის „მფარველობის“ მისაღებად, საქართველოს მთავარმართებელი პ. ციციანოვი ვერ დგამდა ამ ნაბიჯს, ვიდრე სამურზაყანოს გავლენიან თავადთა ნაწილი – ლევანი და ბეჟანი – მხარს არ დაუჭერდნენ საკუთარ ძმას. ლევანი არ ცნობდა დადიანის ხელისუფლებას, პერმანენტულად თავს ესხმოდა სამეგრელოს და ატყვევებდა მოსახლეობას. პ. ციციანოვმა რამდენჯერმე მიმართა მათ,

რათა დაეტოვებინათ ქვეყნების ბანაკი და რუსეთის ქვეშევრდომობა მიეღოთ. მთავარმართებელი მათ ქონებრივ ხელშეუხებლობას ჰპირდებოდა. თუმცა, ამ მიმართულებით რაიმე პროგრესი არ შეინიშნებოდა მანამ, სანამ სამურზაყანოში არ შევიდა რუსული რაზმი გენერალ ი. რიკოფის სარდლობით ქვეყნების მიველობიდან სამეგრელოს მთავრის ტახტის მემკვიდრის – ლევანის – გასათავისუფლებლად. ამ სამხედრო ექსპედიციის შემდეგ, ლევანი დათმობებზე წავიდა. მეღვინე მან რუსეთის ქვეშევრდომობაც მიიღო.

1805წ. 9 ივლისს სოფ. ბანძაში ოდიშის ახალი მთავრის მიერ რუსეთისადმი ერთგულების ფიცის მიღების ცერემონიალი შედგა. იმავე დღეს სამურზაყანოს მფლობელებმაც რუსეთის იმპერიის „მფარველობა“ მიიღეს. მათ, „აფხაზის თავადებმა“, ოფიციალურად დაადასტურეს, რომ სამურზაყანო დადიანის სამფლობელო იყო და შარვაშიძეებიც ძველიდანვე მათ მორჩილებდნენ. აღსანიშნავია, რომ ეს ლევანი იყო არა მანუჩარის ძმა, არამედ – ბიძამისი. ეს ჩანს იმით, რომ ხელმოწერისას მისი სახელი წინ უსწრებს მანუჩარისას, ანუ დაცულია უფროს-უმცროსობის ეტიკეტი.

მესამე თავი: „სამურზაყანო 1805-1840 წლებში“: (პარაგრაფები: §1. სამურზაყანოს მფლობელობიდან სამურზაყანოს მოურავობამდე /1805-1813 წლები/; §2. სამურზაყანო ლევან V დადიანის უშუალო მმართველობის ქვეშ /1813-1840 წლები/) მოიცავს 1805-1840 წლების პერიოდს. ამ დროს ოდიშმა შეძლო სამურზაყანოზე აფხაზეთის პოლიტიკური გავლენის ჩამოცილება, თუმცა მასაც საგრძნობლად გაუჭირდა საკუთარი პოზიციების გამყარება ამ მხარეში. ამ პერიოდში, განსაკუთრებით, 30-იან წლებში უკიდურესად დაიძაბა სამეგრელოსა და აფხაზეთის მთავრებს შორის ურთიერთობები სამურზაყანოზე ტერიტორიული დავის გამო, რომელიც, საბოლოოდ, ამ კუთხეზე რუსეთის პირდაპირი მმართველობის შემოღებით დასრულდა.

რუსეთის „მფარველობის“ ქვეშ შესვლამ ხელი შეუწყო მანუჩარ შარვაშიძის პოზიციების გამყარებას, რო-

მელსაც საკუთარი ძმების – ლევანის და ბეჟანის – სახით ძლიერი კონკურენტები ჰყავდა. თუმცა, ლევანმა, რუსული იარაღით დაშინებულმა, მალე მიატოვა აფხაზეთის მთავარი, მაგრამ მას რუსული მმართველობის მხარდაჭერით თავი არ გამოუჩენია; პირიქით, მამასთან ერთად, შემჩნეული იქნა რუსეთის საწინააღმდეგო ქმედებებში, რისთვისაც ორივეს მამულები ჩამოერთვა და ეს მიწები, მათ შორის სოფელი დიდი კოკი, 1810წ. ლევან დადიანმა ერთგული სამსახურისათვის მის სიძეს, მანუჩარს, გადასცა. მანუჩარივე ფლობდა მისი მეორე ძმის ბეჟანის სამკვიდროსაც, ვინაიდან ეს უკანასკნელი ანტირუსულ ორიენტაციაზე დარჩა. ის დარჩა იმ ბანაკში, რომელიც რუსებში ისეთივე დამპყრობლებს ხედავდა, როგორც თურქეთი იყო და რომელსაც ხელმძღვანელობდა იმერეთის მეფე სოლომონ II. ბეჟანი ჯერ მხარს უჭერდა ქელეშ-ბეის, რომელშიც ანტირუსულ პოლიტიკოსს ხედავდა, მაგრამ, როდესაც აფხაზეთის მთავრის საგარეოპოლიტიკური ვექტორი რუსეთისაკენ გადაიხარა, დაუმორჩილებელი შარვაშიძე ასლან-ბეის ბანაკში გადაბარგდა, რომელმაც საკუთარი მამის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყო და 1808წ. 2 მაისს იგი მოკლა.

მანუჩარი ჩადგა რა რუსეთის სამსახურში, მის სამფლობელოში ერთ-ერთ ყველაზე ერთგულ პრორუსულ პოლიტიკოსად იქცა. ის მონაწილეობდა ყველა იმ სამხედრო ოპერაციაში, რომელიც რუსებმა დასავლეთ საქართველოში ჩაატარეს (ფოთის გათავისუფლება, აფხაზეთის მთავრის ტახტის დასაკავებლად სეფერ-ბეის მხარდაჭერა ასლან-ბეის წინააღმდეგ). საინტერესოა, რომ მანუჩარი წარმოგვიდგება ბათუმის გათავისუფლების იდეის ინიციატორად. ამისთვის ის გეგმავდა მისი ნათესავის, ქუჩუკ-ბეი შარვაშიძის გამოყენებას, რომელიც ფოთისა და ბათუმის ციხეების კომენდატი იყო. როგორც ჩანს, სამურზაყანოს მფლობელმა მიიჩნია, რომ ფოთში დამარცხებული ქუჩუკ-ბეი უფრო დამთმობი გახდებოდა და შესაბამისს შეთანხმებაზეც წავიდოდა. დასავლეთ საქართველოს რუსული ადმინისტრაცია თავიდან გარკვეული უნდობლობით მოეკიდა ამ იდეას, რადგან 1810წ. შემოდგო-

მაზე დაგვემილი იყო ახალციხის დაუფლება და მიინეგდნენ, რომ ამ ქალაქის დაცემა თავისთავად განაპირობებდა ბათუმის დანებებასაც. თუმცა რუსებმა მაინც ნება დართეს სამურზაყანოს მფლობელს ამ მიმართულებით სამოქმედოდ. ახალციხეზე უშედეგო ლაშქრობის შემდეგ, მანუჩარის იდეა უფრო წონადი შეიქნა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქუჩუკ-ბეის ქრთამებსა და სხვადასხვა პატივ-ღირსებებს ჰპირდებოდნენ, მისი მიმხრობა შეუძლებელი გახდა და ამიტომ მოკლულიც იქნა. მისი ადგილი დაიკავა ლაზური წარმოშობის ომარ-ალა ქორდანიამ, რომელიც მას ენათესავებოდა. როგორც ჩანს, ადგილობრივი მოსახლეობა მას არ ღებულობდა, რადგან მანუჩარი თ. სიმონოვის აცნობებდა, რომ «Батумские жители, привыкнув иметь над собою владетелей из фамилии Шарвашидзе, из которой был Кучук-бей». ამიტომ მან სასწრაფოდ მოძებნა შესაბამისი კანდიდატურაც – აფხაზეთის მთავრის გიორგი (სეფერ-ბეი) შარვაშიძის უმცროსი ძმა – სოსლან-ბეი, რომელიც ქუჩუკ-ბეის ქვრივზე უნდა დაქორწინებულიყო და მისი თანამდებობაც დაეჭირა. სამურზაყანოს მფლობელს უკვე სათანადო ცნობებიც ჰქონდა, რომ ბათუმის მოსახლეობა მიიღებდა სეფერ-ბეის ძმას. 1812წ. იანვრის II ნახევარში სოსლან-ბეი უკვე ბათუმში იყო. ამის შემდეგ წყაროებში აღარ მოიპოვება ცნობები მისი შემდგომი ბედის თაობაზე. სავარაუდოდ, ამ პროცესის დასრულებას ხელი შეუშალა 1812წ. 16(28) მაისის ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულებამ, რომელმაც 1806-1812წწ. რუსეთ-თურქეთის ომი დაასრულა.

1810წ. სამეგრელოს დროებითმა მმართველმა ნინო ბაგრატიონმა ისარგებლა რა იმით, რომ აფხაზეთის მთავარი გახდა გრიგოლ დადიანის სიძე, სეფერ-ბეი, რომელმაც ადრე ირიბად უარი თქვა სამურზაყანოზე (*„მე მთავარი და მკურთხეული აფხაზთა უშინაგანესი ადგილებისა და მემკვიდრე ზუფუსა და წებელისა“*), სამურზაყანოს „მოურავად“ მანუჩარ შარვაშიძე დაადგინა, თუმცა ის უკვე 1790 წლიდან იყო ამ მხარის მფლობელი, მაგრამ ქელეშ-ბეის მოძალებისა და ამ უკანასკნელის სამურზაყანოელი

მხარდამჭერების გამო, მნიშვნელოვნად მცირდებოდა მისი და, შესაბამისად, დადიანის იურისდიქციის, ქვეშ არსებული ტერიტორია. მანუქარის მოურავად დამტკიცებით, დადიანმა იურიდიულად გააფორმა სამურზაყანოზე ორი სამთავროს „კონდონიმიუმის“ მოშლა.

ამ ფაქტს ნ. დადიანი 1809წ. დასაწყისით ათარიღებს. ეს დათარიღება გაზიარებულია ს. მაკალათიასა და თ. ბერაძის შრომებშიც. ისტორიოგრაფიაში ასევე გვხვდება სხვა თარიღიც – 1810წ., რომელიც საარქივო საბუთებში გვხვდება და, შესაბამისად, მისი ნდობის ხარისხიც უფრო მაღალია და იგი გაზიარებულია ზ. ცინცაძის, ბ. ხორავას, ზ. პაპასქირისა და თ. ქადარიას მიერ.

სამურზაყანოს სტატუსის დამცრობას ვერ შეურიგდნენ ადგილობრივ შარვაშიძეთა სახლის სხვა წარმომადგენლები და სამურზაყანოელ თავად-აზნაურთა ნაწილი. უფროსი ლევან შარვაშიძის მეთაურობით, მანუქარის ოპოზიცია ჩამოყალიბდა, რომლის მომძლავრებას, ასევე, ხელი შეუწყო მოსახლეობაში წარმოქმნილმა უკმაყოფილებამ მანუქარის მმართველობით. ხალხში შემორჩენილი თქმულებების მიხედვით, სამურზაყანოს მოურავი ბოროტად სარგებლობდა თავისი მდგომარეობით. იგი ხშირად, ამაღლსთან ერთად, თავის ქვეშევრდომებს სტუმრობდა, რომელთაც ძალიან ძვირი უჯდებოდათ მასპინძლობა. ეს მით უფრო გაუსაძლისი იყო იმის გათვალისწინებით, რომ იმ პერიოდში ძალიან შერყეული იყო სამურზაყანოს ეკონომიკური მდგომარეობა. 1812წ. შემოდგომაზე მანუქარი მოკლეს.

ისტორიოგრაფიაში მანუქარის მკვლელობა 1813წ. თარიღდება (ზ. ანჩაბაძე, ზ. ცინცაძე, ზ. პაპასქირი, გ. ანჩაბაძე, ნ. თაკალანძე, ბ. ქავშბაია, ვ. ავიძბა). თუმცა, საისტორიო წყაროებში (1812წ. 20 ოქტომბრით დათარიღებული წერილი ლევან დადიანისა გრიგოლ წერეთლისადმი; 1812წ. 24 დეკემბრის ანგარიში თ. სიმონოვიჩისა მთავარმართებელ ნ. რტიშჩევისადმი) ამგვარი დათარიღება არ გვხვდება. პირიქით, მანდ მოცემულია სავსებით ნათელი თარიღი – 1812წ. შემოდგომა. ნ. დადიანის თხზულება, სამწუხაროდ, ამ მიმართულებით დახმარებას ვერ გვი-

წევს. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ არ უნდა მოხდეს წაყრობებში დაცული თარიღის რევიზია. ეს ამბები 1812 წლითაა დათარიღებული, ასევე, თ. ბერაძის და თ. ქადარიას შრომებში. აღსანიშნავია, რომ ამ ბოლო დროს ეს თარიღი გაიზიარა ბ. ხორავამაც, თუმცა ერთ-ერთ ადრინდელ ნაშრომში ის მხარს უჭერდა ზემოხსენებულ მოსაზრებას.

მანუჩარის დაღუპვის შემდეგ, ლევან V დადიანმა სამურზაყანოში ხელისუფლების დაუფლება შეძლო. თუმცა, მანუჩარის მემკვიდრეების – ალექსანდრესა და დიმიტრის – სრულწლოვანებამდე მხარის დროებით მმართველად დანიშნეს მათი დედა, ქეთევანი, რომელიც ლევან V ღვიძლი და იყო. ფაქტობრივად, სამურზაყანოს რეალური მმართველი მაინც ლევანი იყო, რომელიც იქ ხელისუფლებას დისშვილის, ალექსანდრეს, სახელით ახორციელებდა. ამასთანავე, სამურზაყანოში თავისი ხელისუფლებისათვის მან შეძლო „ლეგალური“ საფუძვლის მოძიებაც და საქმე ისე წარმოაჩინა, რომ მხარეს მთავარმართებელ ნ. რტიშჩევის შესაბამისი თხოვნის საფუძველზე მართავდა. ამიტომ მის წინააღმდეგ ვერ გამოვიდნენ ვერც ადგილობრივი შარვაშიძეები და ვერც – აფხაზეთის მთავარი.

მიუხედავად ამისა, დადიანის ხელისუფლება დალიძე-ენგურის შუამდინარეთში ძალიან მყიფე იყო. სამურზაყანოელები არ ურიგდებოდნენ მის მმართველობას, რომელიც, ძირითადად, რუსულ სამხედრო ძალების მხარდაჭერას ეფუძნებოდა. ამ ვითარებაში, სამურზაყანოს თავადაზნაურთა ნაწილში, რომლებიც არ ღებულობდნენ დადიანის ხელისუფლებას, მაგრამ, ამასთანავე, არც შარვაშიძეთა დაბრუნება უნდოდათ ხელისუფლებაში, მომწიფდა იდეა რუსეთის იმპერატორის პირდაპირი მმართველობის დამყარებისა. ამ „პარტიის“ ინტერესებს წარმოადგენდა ერთ-ერთი აქტიური პრორუსული ორიენტაციის თავადი თემურყვა ანჩაბაძე, რომელიც ადგილობრივ რუსულ კოლონიურ ადმინისტრაციას აცნობებდა, რომ იმპერატორის პირდაპირი მმართველობს დამყარება საუკეთესო გამოსავალი იყო შექმნილი ვითარებიდან, რადგან *«в сей земле существует безначалие, ибо Дадиани не имеет средства к обузданию жителей;*

и будьте уверены, что ни Дадиани, ниже кто-либо из фамилии Шарвашидзе не могут управлять и распоряжаться здесь».

მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთის მთავარი სეფერბეიმ უარი განაცხადა საკუთარ პრეტენზიებზე დალიბგაენგურის შუამდინარეთის მიმართ, სავარაუდოდ, ის მაინც მხარს უჭერდა სამურზაყანოელთა ანტიდადიანურ ოპოზიციას. ლევან დადიანმა არაერთხელ მოახერხა აფხაზეთის მთავრებისაგან მიეღო აღიარება სამურზაყანოზე სამეგრელოს მთავრის იურისდიქციის თაობაზე, მაგრამ ვითარება მაინც უცვლელი რჩებოდა. ადგილობრივი მოსახლეობის მდღევარება პერმანენტულ ხასიათს იძენდა. საინტერესოა, რომ სამურზაყანოზე ლევანის ხელისუფლებას არ აღიარებდა მამიდამისი თამარიც, სეფერბეის ქვრივი, რომელიც, ასევე, ცდილობდა ამ მხარეზე აფხაზეთის მთავრის იურისდიქციის გავრცობას. თუმცა ლევანმა შეძლო მამიდის ამ სურვილის აღკვეთა.

XIX ს. 30-იანი წლების დასაწყისისათვის ლევან დადიანმა შეძლო სამურზაყანოს მფლობელობაზე პირდაპირი კონკურენტების – საკუთარი დისშვილების – მოცილება და მისი ხელისუფლება კიდევ უფრო „ლეგიტიმური“ გახდა იმით, რომ ვახტანგ VI-ის კანონებისა და აფხაზეთი ადათების მიხედვით, თუკი სამფლობელო პირდაპირი მემკიდრეების გარეშე რჩებოდა, იგი აფხაზეთის ან ოდიშის მთავარს უნდა გადასცემოდა.

ამ დროიდანვე, რუსეთი აქტიურად იწყებს სამურზაყანოს დასაკავებლად მოქმედებას. მისი პოზიციების ამიერკავკასიაში სულ უფრო მტკიცდებოდა და რუსეთს უკვე აღარ სჭირდებოდა აფხაზეთისა და სამეგრელოს მთავრობების ავტონომიური არსებობა. მით უფრო, რომ სანქტ-პეტერბურგს უკვე აღარ შეეღძო სამეგრელოს შემდგომი გაძლიერების მოთმენა. ამიტომაც ამ პერიოდიდან რუსული ადმინისტრაცია ცდილობდა ლევან დადიანის ამბიციების შეკავებას და 1832წ. მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე რუსული ფორტი აიგო. მ. დუმბაძის სავსებით სამართლიანი შენიშვნით, რუსეთი სამურზაყანოში საკუთარი პოზიციების გამტკიცებას იწყებდა, რომელიც

მიხნად ისახავდა ამ მხარეზე იმპერატორის პირდაპირი მმართველობის დაწესებას. რა თქმა უნდა, ჯერ არ იზღუდებოდა ლევანის იურისდიქცია ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე და ის განაგრძობდა ამ მხარის მართვას, მაგრამ რუსული ფორტის აგება მდ. ენგურის სამურზაყანოს ნაპირზე სავსებით ნათელი მინიშნება იყო ამ მხარის მიმართ რუსეთის სამომავლო გეგმებზე.

მიხეილ შარვაშიძემ მიიჩნია, რომ რუსეთის იმპერია სამურზაყანოს აფხაზეთს უბრუნებდა. 1834წ. აფხაზეთის მთავარმა ილორის მოსახლეობა მის ერთგულებაზე დააფიცა. მართალია, რუსეთი თანდათან იწყებდა დადიანის უფლებების და გავლენის შეზღუდვას სამურზაყანოზე, მაგრამ ეს არ ნიშნავდა, რომ უპირატესობას მიხეილ შარვაშიძე მოიპოვებდა. ამიტომ ბარონმა გრ. როზენმა 1834წ. 12 ივნისს მკაცრი ტონით მოსთხოვა მიხეილს ამ თვითნებობის აღკვეთა და მისი სამთავროს საზღვარიც მკაფიოდ მიუთითა: *«Я не могу не удивляться, что вы решились на такое самоуправство в чужом владении; ибо известно правительству, что живою границею между Мингрелией и Абхазиею служит р. Галидзга. А как сел. Илори находится на левом берегу оной, то и не может принадлежать к Абхазии».*

30-იანი წლების მიწურულს კიდევ უფრო მეტად გამწვავდა ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობები სამურზაყანოსთან დაკავშირებით. მიხეილმა შესაბამისი საჩივარი შეიტანა ქუთაისის სასამართლოში ლევანის წინააღმდეგ, რამაც ამ უკანასკნელის საშინელი აღშფოთება გამოიწვია. ფაქტობრივად, ამ ხანებისათვის რუსეთს უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა აფხაზეთისა და ოდიშის ბედი. პირველი ნაბიჯი ამ სამთავრობოების გაუქმებისაკენ 1837წ. წებულდაში საბოქაულოს დაწესება იყო, შემდეგი სვლა კი 1840წ. სამურზაყანოში ანალოგიური მმართველობის შემოღება იყო.

რუსეთის ერთგული მოკავშირე ლევან დადიანი არ ელოდა საქმის ამგვარ შემობრუნებას. მან ამ გადაწყვეტილების გასაჩივრება დაიწყო, მაგრამ ერთადერთი, რისი მიღწევაც შეძლო, იყო ის, რომ მიიღო ფულადი კომპენსაცია სამურზაყანოს დაკარგვის გამო გამოწვეული ეკონ-

ომიკური ზარალისათვის. სადისერტაციო ნაშრომის ამ ნაწილში უარყოფილია ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით, სამურზაყანო რუსეთმა დადიანისგან გამოისყიდა. ამასთან დაკავშირებით, ყურადღება გამახვილებულია იმ გარემოებაზე, რომ სამურზაყანოს ჩამოშორება სამეგრელოსგან და დადიანისთვის თანხის გადახდა, ქრონოლოგიურად თანადროული მოვლენები არ იყო და, რომ დადიანისთვის გადაცემული თანხა იყო არა გამოსყიდვის საფასური, არამედ კომპენსაცია სამურზაყანოს დაკარგვით გამოწვეული ეკონომიკური ზარალისთვის.¹

აღსანიშნავია, რომ ო. ბლაჟბა და ს. ლაკობა, აგრძელებენ რა ისტორიის დამახინჯებას, დალიძე-ენგურის შუამდინარეთში საბოქაულოს დაწესების ფაქტს წარმოაჩენენ ისე, თითქოს რუსეთმა ამ ტერიტორიაზე აფხაზეთის უფლებები აღიარა. დასახელებულ მკვლევართა ამგვარი მტკიცება ელემენტარულ კრიტიკასაც ვერ უძლებს.

სამურზაყანოში საბოქაულოს შემოღების შემდეგ, მისი ტერიტორია რამდენადმე შემცირდა, რადგან მისი გარკვეული ნაწილი სამეგრელოსა და აფხაზეთის სამთავროებს გადაეცათ.

მეოთხე თავში: „ისტორიული სამურზაყანოს სოციალური და ეთნო-კულტურული იერ-სახე“, რომელიც, ასევე ორი პარაგრაფისგან შედგება (*§1. სოციალური ვითარება; §2. სამურზაყანოს ეთნო-კულტურული იერ-სახე*) მოკლედ მიმოხილულია სამურზაყანოს სოციალური და ეთნოგრაფიული ვითარება.

აფხაზთა დამკვიდრებამ დალიძე-ენგურის შუამდი-

¹ აქვე საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ სადისერტაციო ნაშრომში ეს თვალსაზრისი მითითებული გვაქვს როგორც მეცნიერული სიახლე. არადა, ანალოგიურ დასკვნამდე, ამ რამდენიმე წლის წინ, მივიდა პროფ. თ. ბერაძე. სამწუხაროდ, თ. ბერაძის ეს დაკვირვება სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას ჩვენ გამოგვრჩა. ამიტომაც შევიტანეთ ეს კორექტივი ავტორეფერატში, თუმცა, ხაზს ვუსვამთ, რომ ზემოხსენებულ მოსაზრებამდე ჩვენ დამოუკიდებლად მივედით.

ნარეთში, ბუნებრივია, აქ ადრე არსებული სოციალური ვითარების ცვლილებაც გამოიწვია. ეს იყო ერთგვარი მიბრუნება პირველყოფილი თემური წყობილებისკენ, რომელიც დამახასიათებელია გვიანდელი შუა საუკუნეების აფხაზური საზოგადოებისთვის. თუმცა, სამურზაყანოში მას გარკვეული თავისებურებაც გააჩნდა, რადგან იქ მან სამეგრელოს სამთავროსთვის დამახასიათებელი განვითარებული სოციალური წყობის ნიშნებიც შეითვისა. ეს იყო, გარკვეულ წილად, ერთგვარი „შუალედური“ ფორმა, რომელიც განაპირობა სამურზაყანოზე აფხაზეთ-სამეგრელოს „კონდომინიუმმა“, როცა დადიანი, ამ მხარის ლოიალურობის სანაცვლოდ, ხელუხლებელს ტოვებდა შიდა საზოგადოებრივ ურთიერთობებს.

XVIII. უკანასკნელ მეოთხედში დატრიალებული ტრაგედიის შედეგად, თანამედროვე სამურზაყანოს ტერიტორიაზე აფხაზური ეთნიკური ელემენტი გაჩნდა. მართალია, პერმანენტულმა საომარმა მოქმედებებმა, ტყვეთა ტაცვებამ, ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის ნაწილის მიგრაციამ სამეგრელოს შიდა რაიონებისკენ, დალიძე-ანგურის შუამდინარეთის ეთნიკური სურათის ცვლილება გამოიწვია, მაგრამ არც თუ მნიშვნელოვნად, ვინაიდან აფხაზური ეთნოსის მოძალეა ამ მიმართულებით შედარებით სუსტი იყო და აქ ადგილობრივი ქართული (მეგრული) მოსახლეობაც ძირითადად, ადგილზე დარჩა. შედარებითი მშვიდობიანი პერიოდის დადგომის შემდეგ გახიზნული მოსახლეობის ნაწილი უკან მობრუნდა. როგორც აღვნიშნეთ, გახიზნულთა უკანდაბრუნების პროცესი მურზაყანის ზეობის დროს უნდა დაწყებულიყო. სწორედ ამან განაპირობა როგორც ამ მხარის ტოპონიმის მეგრულობა, ასევე ზოგიერთი ადგილობრივი სოციალური ფენის მეგრული სახელწოდება. დღეს ე.წ. „აფხაზური ისტორიოგრაფიის“ წარმომადგენლები ჯიუტად ცდილობენ სამურზაყანოს, როგორც მხოლოდ აფხაზური ეთნოსის ძირძველი საცხოვრისის წარმოჩენას. ამ მხრივ, როგორც უკვე აღვნიშნა, საყურადღებოა თ. აჩუგბას მიერ უკანასკნელ პერიოდში გამოქვეყნებული ნაშრომი. თუმცა, მისი მოსაზრება ამ

მიმართულებით განსაკუთრებული „სიახლით“ ნამდვილად არ გამოირჩევა.

სამურზაყანოელთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხი ჯერ კიდევ ცარიტულმა რეჟიმმა წამოსწია XIX ს. I ნახევარში. მის მიზანიც იყო სამურზაყანოელთა აფხაზური წარმომავლობის დამტკიცება. ს. ბახია-ოქრუაშვილის სამართლიანი შეფასებით, ეს იყო აბსოლუტურად ხელოვნურად შექმნილი პრობლემა. ამ პოლიტიკის გაგრძელება იყო ცარიზმის ჩინოვნიკთა მიერ აფხაზეთში მიზნობრივი მიგრაციისათვის ხელშეწყობა, რომელიც ამ მხარეში დასახლების უფლებას სხვადასხვა ერების წარმომადგენლებს აძლევდა, გარდა ქართველებისა.

ღალიძგა-ენგურს შორის მდებარე მიწა-წყალზე ავტოქტონური მოსახლეობა რომ ქართველები არიან, ამას ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური და ტოპონიმიკური კვლევა-ძიებების შედეგად მიღებული ობიექტური დასკვნებიცხადყოფს. ადგილობრივ დაფიქსირებული აფხაზური ტოპონიმიკური მასალა მხოლოდ 300 წლის ასაკისაა. აღნიშნული ვითარება არ შეცვლილა ჩვენი საკვლევი პერიოდის მანძილზე და არც მას შემდეგ თითქმის XXII ს. დამდეგამდეც. პირიქით, ადგილობრივმა მეგრულმა მოსახლეობამ შეძლო დაეცვა საკუთარი ეთნიკური თვითმყოფადობა (ენა, ტრადიციები, თვითშეგნება).

დასკვნაში მოკლედაა მოცემული ჩვენი კვლევის ძირითადი შედეგები.

**СУХУМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

На правах рукописи

КАХА КВАШИЛАВА

ИСТОРИЧЕСКОЕ САМУРЗАКАНО

(Конец XVIIв. – 1840г.)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации, представленной на соискание
академической степени доктора истории
Сухумского государственного университета

Тбилиси – 2009

Диссертационная работа выполнена на факультете гуманитарных наук Сухумского государственного университета.

Научный руководитель: **Зураб Папаскири,**
доктор исторических наук,
профессор Сухумского
государственного
университета

Официальные оппоненты: **Тамаз Берадзе,**
доктор исторических наук,
профессор Грузинского университета

Бежан Хорава,
доктор истории,
ассоц. профессор Сухумского
государственного университета

Защита диссертации состоится декабря 2009 г., в
.... часов на заседании диссертационного совета факультета гуманитарных наук СГУ.

Адрес: **Тбилиси, ул. А. Политковская, №9.**

С диссертационной работой можно ознакомиться в научной библиотеке Сухумского государственного университета.

и/о учёного секретаря
диссертационного совета,
доктор филологических наук,
профессор

О. Петриашвили

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

В конце XXв. историческое сосуществование двух связанных между собой самыми тесными родственными узами народов – грузин и абхазов – встало перед серьезным испытанием. При поддержке Российской Федерации абхазские сепаратисты «победоносно» завершили полувековую борьбу отторжения Абхазии от остальной Грузии.

После завершения братоубийственного вооружённого противостояния 1992-1993гг. из Абхазии было изгнано почти всё коренное грузинское население, в том числе и значительная часть жителей Гальского района, абсолютное большинство которого составляли именно грузины.¹ Названная административная единица, как известно, в основном расположена на территории исторического Самурзакано.

Самурзакано, как отдельное феодальное владение, во главе с представителями боковой ветви абхазского владетельного дома Шарвашидзе, возникло в конце XVIIIв. и оно стало, также, названием историко-этнографической провинции. Это же название получила северо-западная часть Колхидской низменности, которая занимает обширную территорию Келасури-Ингурского междуречья. Во второй половине XIX в. границы исторического Самурзакано несколько уменьшились, поскольку отдельные территории, входящие в это владение, были переданы Абхазии (селения: Илори, Охурей, Река, Агубедия – в нынешнем Очамчирском районе) и Мегрелии (селения Пахулани, Чале – в нынешнем Цаленджихском районе, Ганарджиас Мухури – в нынешнем Зугдидском районе).

После 1993 года сепаратистская власть Абхазии ещё более уменьшила территорию Гальского района за счёт увеличения Очамчирского и Ткварчельского районов. В частности, Очамчирскому району были переданы село Шешелети и части

¹ Согласно всесоюзной переписи 1989 г., в Гальском районе (в административных границах советского периода, куда входил – 1 городской – Гали, 24 сельских советов с 90 селениями) из местных 79 688 человек грузин было 74 712 (93,8%), а абхазов всего лишь – 627 (0,8%) человек.

селении Репи и Гиндзе Ецери, Ткварчельскому району же – населённые пункты северо-западной части Гальского района. Следует отметить, что административно-территориальная единица – «Ткварчельский район» создана абхазскими сепаратистами. В советское время (по данным августа 1991 года) Ткварчели был не районным центром, а городом республиканского подчинения.

Урезание территории Гальского района советского периода является следствием целенаправленной политики абхазских сепаратистов, которая предусматривает искусственное уменьшение численности возвращающихся в родные очаги насильственно перемещённых лиц и, соответственно, грузинского «анклава». Представитель абхазского *«Центра стратегических исследований»* (он же и советник «президента Республики Абхазия») В. Чирикба на одной встрече проходившей в Стамбуле (14-15 июня, 2007г.) указывал на опасность для сепаратистских властей, исходящей от возвратившихся в Гальский район грузин и являвшихся сторонниками грузинской государственности.¹ Оценка идеолога сепаратистов была преувеличенной хотя бы потому, что утверждение абхазской стороны (В. Ардзинба) о возвращении в Гальский район 60 000 грузин, явно не соответствует действительности, что подтверждают международные организации (выступление М. Фричовой, представительницы *«Международной Кризисной Группы»* (Брюссель, Бельгия), на той же встрече).

Актуальность темы. В последнее время для сепаратистских властей Абхазии «жизненное» значение приобретает проблема установления «автохтонности» абхазов и в пределах Гальского района. Как отмечает абхазский историк Т. А. Ачу-

¹ Эту боязнь сепаратисты всё больше стали ощущать в последнее время – накануне т.н. «президентских выборов», наглядным свидетельством чего является «всеобщий» взрыв негодования, охвативший Абхазию в связи с робкой попыткой нынешних властей предоставить права голоса жителям Гальского р-на. В результате власти «независимой» Абхазии отметили обретение «государственной независимости» поистине кошунственным решением, которому мог позавидовать даже бывший аппаратидский режим ЮАР и официально лишили права голоса жителям Гальского р-на.

гба, это проблематика является «искусственно созданной». Конечно, с этим заключением можно было согласиться, если не однозначное решение данной проблемы в пользу абхазов. Стремление абхазского историка во что бы то ни стало «выбыть» Самурзакано у грузин совершенно очевидно. Т. А. Ачугба «достойно» продолжает проторённую ещё в 1907 г. неким Н. Вороновым, опубликовавшим известную брошюру *«Абхазия не Грузия»*, тропу исторического невежества. Именно Т. А. Ачугба и ему подобные, идейные наследники Н. Воронова и С. Ашхацава, своими измышлениями об «единственной аборигенности» абхазов на территории современной Абхазии и подготовили историографическую базу для отторжения Абхазии от остальной Грузии и привели к братоубийственной войне между жившими столетиями бок о бок и связанными тесными родственными узами народами.

Как справедливо отметила известный грузинский этнолог С.Бахия-Окруашвили, такая постановка вопроса Т. Ачугба обусловлена страхом абхазских сепаратистов и их российских покровителей – не дать грузинам «аннексировать этот важнейший экономический и военно-стратегический регион и в дальнейшем использовать его как плацдарм для оккупации и поглощения всей Абхазии» (слова Т. А. Ачугба).

Цель исследования. После известных событий сентября 1993 года, жители Гальского района не раз становились объектом выселения из своих родных домов. Это, конечно, является попыткой абхазских сепаратистов очистить от грузинского населения этот край. 26 августа 2008 года, нарушив международное право, Россия признала т.н. «независимость» Абхазии и для охраны «государственной границы» последней – по р. Ингури (которая, фактически, стала российско-грузинской границей) и превенции «возможной агрессии» со стороны Грузии, в Гальском районе разместила части регулярные части ФСБ Российской Федерации. Местных жителей заставляют принять «гражданство Абхазии». Все это в перспективе направлено на денационализацию коренного грузинского населения. В этих условиях объективное научное изучение исто-

рического прошлого Самурзакано, для установления исторической справедливости несёт дополнительную нагрузку. Именно это обусловило проблематику представленной диссертационной работы.

Хронологические рамки исследования охватывают период со времени основания Самурзаканского феодального владения (рубеж XVII-XVIII вв.) до 1840 года, когда в Самурзакано было установлено прямое правление оккупационно-колониального режима Российской империи в виде приставства.

Объект исследования. Объектом исследования в настоящей работе являются особенности исторического развития Самурзакано, предпосылки появления в данном регионе абхазского этноса и дальнейшее развитие Галидзга-Ингурского междуречья, а также этнокультурный и социальный облик Самурзакано в исследуемом периоде.

Метод исследования. Представленная диссертационная работа выполнена на основе комплексного использования основных принципов и методов, разработанных современной исторической наукой: всесторонность, объективность, систематичность, единство исторического, логического и диалектического развития; установление приоритетности источников и документов по хронологическим, историческо-сравнительным, ретроспективным методом.

Основные результаты исследования и научная новизна. Историческое прошлое Самурзакано не было предметом монографического исследования. Правда, в 2004 году И. Квашилава защитила диссертацию о Самурзакано, но ни хронологически (работа, в основном, охватывает период XIX-XX вв.) и ни постановкой вопроса (автор исследует этнографию края) названное исследование не имеет претензию всеобъемлющего изучения истории Самурзакано. В ней поверхностно рассмотрены ключевые вопросы социально-политической истории Самурзакано.

Настоящая работа является первой попыткой монографического исследования исторического прошлого Самурзакано. Она основана на данных разного рода письменных источников, топо-

нимических, фольклорных и этнографических материалов, а также на историографических данных по исследуемой проблематике. В работе проанализированы исторические материалы и, по возможности, уточнены некоторые сведения. Кроме этого, нами в научный оборот введено одно интересное (недатированное) народное стихотворение исторического характера.

Кроме собственно монографического изучения, мы впервые подняли, по-новому осмыслили и уточнили связанные с изучаемой проблематикой отдельные вопросы, в частности:

1. Установление «кондоминиума» Одиши и Абхазии над Самурзакано;
2. Подвергнуты критике появившиеся в историографии последнего времени некоторые оценки деятельности Квапу Шарвашидзе как сепаратиста.
3. Впервые более или менее полностью освещена деятельность самурзаканских владетелей Левана и Манучара Шарвашидзе, уточнена хронология некоторых фактов из политической деятельности этих лидеров;
4. Впервые обращено внимание на инициативу Манучара Шарвашидзе об освобождении от турок города Батуми в конце 10-х годов XIX века, которая до сих пор в историографии широко не рассматривалась;
5. Отвергнуто утверждение об установлении полного контроля Келеш-бея, абхазского владетеля, над Самурзакано и выход этого края из-под влияния Дадиани.
6. Особое внимание уделено культурно-политическому облику самурзаканских владетелей, подчёркивается, что они однозначно были носителями общегрузинского политико-государственного и культурного менталитета.
7. Показана необоснованность и абсурдность утверждения некоторых абхазских историков о том, будто в конце XVII в. по реке Ингури была восстановлена «историческая» граница Абхазии. На осно-

вании критического осмысления разного рода исторических источников доказано отсутствие абхазского населения на территории между реками Галидзга и Ингури.

Представленная диссертационная работа может быть использована в подготовке соответствующих курсов и спецкурсов в высших учебных заведениях, а также может оказать помощь специалистам, занимающихся изучением истории Грузии-Абхазии.

Структура: Объем диссертационной работы составляет 228 страниц компьютерного набора и состоит из введения, четырёх глав, девяти параграфов и заключения и списка использованной литературы на грузинском, русском, английском и французском языках, насчитывающей 475 наименований.

Апробация работы. Отдельные фрагменты диссертационного труда докладывались на научных конференциях Сухумского филиала ТГУ им. Иванэ Джавахишвили и Института Истории и Этнологии им. Иванэ Джавахишвили.

Апробация работы состоялась 10 июля 2009 года на совместном заседании Института Истории и Этнологии и направления истории факультета гуманитарных наук Сухумского государственного университета (см. прот. №1).

Основные результаты работы отражены в следующих публикациях:

1. **«К прочтению одного отрывка «Путешествия» Жана Шардена»,** – *Грузинское источниковедение*. Периодическое издание Института Истории и Этнологии им. Иванэ Джавахишвили, т. XI. Тб., 2006, с. 162-171 (на груз. яз.; резюме на рус. яз.).
2. **«Когда стала р. Ингури границей между Одиши и Абхазией»,** – *Труды Сухумского государственного университета*. Серия гуманитарных и социально-политических наук, т. V. Тб., 2008, стр. 461-487

(на груз. яз.; резюме на англ. яз.).

3. «Самурзакано в период правления Левана Шарвашидзе (1757-1789)», – *Исторические разыскания*. Ежегодник Абхазской организации Всегрузинского исторического общества им. Эквтимэ Такашвили, т. X-XI, Тб., 2008, с. 142-175 (на груз. яз.; резюме на рус. и англ. яз.). Электронная версия: <http://sites.google.com/site/saistoriodziebani/dziebani> 2007-2008

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** показана актуальность исследуемой темы и целесообразность ее дальнейшего изучения, а также дан краткий источниковедческо-историографический обзор существующих исторических источников и специальной научной литературы.

Документальные материалы по истории Самурзакано весьма скудны. В первую очередь, это касается XVII-XVIII веков. Несколько лучшее обстоит дело в отношении XIX столетия. Чего стоят хотя бы «*Акты Кавказской археографической комиссии*». В этом корпусе помещены документы, представляющие интерес для изучения истории Самурзакано. Хранящиеся в архивах Грузии материалы частично изданы разными исследователями (С. Какабадзе, Э. Такашвили, И. Долидзе, Ш. Бурджанадзе). Некоторые документы нами впервые введены в научный оборот для изучения истории Самурзакано-Абхазии. Это, например, «*Жалованная грамота царя Соломона данная Мариам Джанаридзе*», в которой, по нашему мнению, зафиксирована попытка Абхазского княжества вывести Самурзакано из политического влияния Дома Дадияни. Архивные документы широко представлены в трудах Б. Хорава, Т. Кадария, Н. Такаландзе, Дж. Гамахария и Б. Гогия. И всё-таки дальнейшие источниковедческие поиски в этом направлении имеют определённую перспективу, подтверждением чего является хотя бы обнаружение нами в архиве Зугдидского историко-эт-

нографического музея нескольких, ещё не опубликованных, документов.

Данные архивных документов дополняют описания путешественников и очевидцев, а также мемуары офицеров русской оккупационно-колониальной армии. В этом отношении особенно интересны сведения Жана Шардена, Жака Франсуа Гамбы, Фредерика Дюбуа де Монперэ, Эдуарда Айхвальда, Ф. Ф. Торнау и др.

В работе проанализированы эти материалы и по возможности уточнены некоторые сведения. Так, например, мы обратили внимание на одно место в «*Путешествии*» Жана Шардена в грузинском переводе М. Мгалоблишвили. В частности, мы с определённым сомнением отнеслись к правильности перевода М. Мгалоблишвили *les Abcas*. Она, также как и её «предшественники» (В. Барнов, С. В. Бахутова и Д. П. Носович) это слово перевела как «**Абхазия**». Но почему-то никто из переводчиков не обратил внимание на другое его значение – «**абхазы**». Следовательно, по версии переводчиков, получалось, что во второй половине XVII в. Пицунда находилась вне пределов Абхазского княжества. Нужно отметить, что такой перевод ввел в заблуждение историка Дж. Гамахария, который допустил значительное расширение территории Одиши в северо-западном направлении. При обращении к соответствующим историческим источникам, историографическим данным и ознакомлении текста Жана Шардена в оригинале (*Voyages du Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient, enrichis d'un grand nombre de belles figures en tailles-douces, représentant les Antiquités et les choses remarquables du pays, – Nouvelle édition, Soigneusement conférée sur trois éditions originales, augmentée d'une Notice de la Perse, depuis les temps les plus reculées jusqu'à, de Notes, etc. par L. Langlès. Tome premier. Paris, 1811.*), мы попытались обосновать ошибочность перевода этого места вышеназванными переводчиками и представить наш вариант, согласно которому мы показали, что во второй половине XVIIв. в Пицунде, которая находилась в Абхазском княжестве, еще проживали грузины.

Кроме этого, в научный оборот введено одно, представ-

ляющее несомненный интерес, недатированное народное стихотворение. Высказано мнение, что в нём отражены события второй половины XVIIIв., когда шла абхазская экспансия в Кодори-Ингурском междуречье.

Для изучения истории Самурзакано решающее значение имеет сочинение известного одишского политического деятеля и учёного Нико Дадиани. Значение этого источника несомненно увеличивает то обстоятельство, что автор был современником, а иногда и даже участником событий (имеем в виду события первой половины XIXв.). Конечно, это вовсе не освобождает исследователя от критического подхода к сочинению Н. Дадиани. В данном случае надо учесть, что Н. Дадиани был членом мегрельского владетельского дома и свой труд создавал в то время, когда особенно накалились отношения между Абхазией и Мегрелией из-за Галидзга-Ингурского междуречья. Н. Дадиани настойчиво пытался подчеркнуть принадлежность этого края к Одиши-Мегрелии. Вместе с тем следует отметить и то обстоятельство, что в ряде случаев Н. Дадиани более точен и конкретен, чем известная работа Царевича Вахушти, которому следует наш одишский летописец вплоть до середины второй половины XVIII-го века.

При изучении истории Самурзакано ни один исследователь не может обойти стороной материалы (*«Грамота», «Надпись»*), опубликованные Т.Чичинадзе в журнале *«Квали»* 1897 году (№20, 28). *«Грамота»* - рукописный документ, который Т. Чичинадзе получил от одного представителя самурзаканских Шарвашидзе в с. Бедиа в 1897 году. К сожалению, невозможно определить дату его создания. Первая попытка в этом направлении принадлежит самому Т.Чичинадзе, который высказал мысль, что адресатом этого документа являлся наместник Михаил Воронцов. Как известно, годами правления М. Воронцова, первого кавказского наместника, являются 1844-1854гг. И. Г. Антелава верхним рубежом составления документа считал 1813г. и в пользу своего соображения приводил тот аргумент, что Манучар Шарвашидзе, о котором шла речь в этом источнике, считается живым. И. Г. Антелава убийство

Манучара датировал 1813 годом (на самом деле Манучар погиб осенью 1812 года). Однако этот аргумент представляется весьма шатким, так как получается, что автор документа Манучара ещё при жизни объявил последним владельцем Самурзакано. Поэтому более достоверным, безусловно, следует признать соображение Т. Чичинадзе. Тем более, что во время управления М. Воронцова существовал довольно-таки острый территориальный спор между самурзаканскими Шарвашидзе и князем Мегрелии. В документе явно чувствуется, что речь идет о правах на Самурзакано наследников Квапу Шарвашидзе.

Весьма интересны для исследования материалы о землевладении и социальных отношениях в Самурзакано, которые собраны в публикациях П. Чарая и С. Эсадзе.

Вопросы истории Самурзакано в историографии, главным образом, рассматриваются сквозь призму изучения истории взаимоотношений между одишским и абхазским владельческими домами или собственно Абхазией и Западной Грузией соответствующего периода. Так, в кандидатской диссертации М. Думбадзе, в которой изучена история Мегрелии первой половины XIX века, соответственно рассматривается жизнь Самурзакано этого периода. Она представлена в шестой главе диссертации и занимает всего 5 страниц (74-79). Несмотря на это, можно сказать, что именно данный труд положил начало изучению истории Самурзакано в грузинской историографии. Позднее М. Думбадзе снова вернулся к этому вопросу, хотя те заключения, которые были им представлены в диссертационной работе, были оставлены в неизменном виде.

Кандидатская диссертация З. В. Анчабадзе также частично соприкасается с историей Самурзакано, особенно, с периодом правления Квапу Шарвашидзе. Учёным в основном правильно замечено, что сопротивление грузин (мегрелов и имертин) поставило точку в попытке абхазов утвердиться на левом берегу Ингури. В общих чертах соприкасаются с самурзаканской историей и другие работы З. В. Анчабадзе.

Интересные сведения и соображения о деятельности Манучара Шарвашидзе, последнего владельца Самурзакано, име-

ются у И. Г. Антелава, хотя с некоторыми из его выводов трудно согласиться.

Жизнь Самурзакано первой половины XIX в., на основе архивных документов, сравнительно подробно изучена историками Н. Такаландзе и Т. Кадария. Хотя и для них этот вопрос не был основным объектом исследования, и он рассматривается в свете изучения истории Абхазии и Одиши. Интересные соображения по ряду вопросов из истории Самурзакано высказаны: Б. Хорава, Т. Берадзе, З. Папаскири, Дж. Гамахария и Б. Гогия. Краткое обозрение самурзаканской истории представлены в газетных и журнальных статьях Б. Кавшбая и Т. Мибчуани.

Весьма важные результаты по отдельным вопросам этнографии, антропологии, ономастики и топонимии Самурзакано представлены в работах С. Бахия-Окруашвили, П. Цхадая, Т. Гванцеладзе, К. Окуджава, Н. Абакелия и И. Квашилава. Заслуживают внимания топонимические наблюдения Т. Мибчуани и Н. Шония. В этом отношении особенно выделяется одна из последних публикации С. Бахия-Окруашвили, в которой комплексно и на основе подробного анализа историографического наследия представлена этнография этого края.

Богатые эпиграфические памятники Галидзга-Ингурского междуречья изучены в монографии Л. Ахаладзе. Работы и статьи краеведческого характера о Гальском районе и, следовательно, о Самурзакано, имеются у В. Зухбая.

С середины XIX столетия, когда над Самурзакано было установлено прямое правление России, а Мегрелии трудно было уступить право владения этим краем, колониальная власть искусственно поставила вопрос о необходимости установления этнической принадлежности самурзаканцев, что имело цель «доказать» негрузинское происхождение населения этого края. Автором первого «продукта» этого «государственного заказа» является М. Селезнев, который самурзаканцев объявил абхазами. Подобные идеи проводятся и в работах А. Берже, С. Духовского, генерала Г. И. Филиппсона, Н. М. Альбова. На путь царистских исследователей встал и грузинский

ренегат К. Д. Мачавариани, который свои «соображения» тиражировал на страницах черносотенной газеты «*Черноморский вестник*». В 1892 году были опубликованы антропологические «разыскания» И. И. Пантюхова, который «смог» обнаружить значительные «различия» между самурзаканцами и мегрелами.

Определенные исследования в этнографии Самурзакано провела Л. Т. Соловьева. В принципе, она совершенно правильно отметила, что абхазы в этом регионе появились в конце позднего средневековья но последующими выводами допустила появление нового этнического субъекта – «самурзаканцев».

Историческое прошлое Самурзакано, естественно, не осталось вне внимания абхазских историков. После советизации Абхазии с новой силой возобновилось «изучение» этнического происхождения самурзаканцев. Исследователь этого периода С. Басария даже не допускал возможность грузинского (мегрельского) происхождения самурзаканцев.

В начале 50-ых годов XX в. Х. С. Бгажба попытался на основе топонимики изучить этническую принадлежность самурзаканцев. По утверждению автора, в гальском районе абхазский топонимический слой «уступает место» мегрельскому, но исследователь, по замечанию П. Цхадая, скрыл, что в регионе первичным является грузинский топонимический слой.

Отдельные вопросы социально-политической истории Самурзакано были освещены известным абхазским историком, членом-корреспондентом Академии Наук Грузии, профессором Г. А. Дзидзария. Известный абхазский этнограф и историк Ш. Д. Инал-ипа сначала совершенно справедливо объявлял, что абхазы, в условиях междоусобицы с мегрелами, заняли Кодори-Ингурское междуречье, но позже он радикально изменил это предположение и автохтонным населением Самурзакано объявил лишь абхазов.

В последнее время абхазская историография «с успехом» продолжает бесцеремонно искажать историческое прошлое Самурзакано. В этом деле особенно «отличился» выше-названный Т. А. Ачугба, который посвятил специальное исследование изучению «национального самосознания» жителей

Самурзакано. В нем автор всячески старается доказать абхазское происхождение «самурзаканцев», хотя из представленных для этого исторических документов самый «древний» датируется 1788 годом. Т. А. Ачугба вовсе не интересуется, что же происходило в этом крае до конца XVIII столетия.

Полную фальсификацию и искажение вопросов истории Самурзакано встречаем в т.н. «учебнике» истории Абхазии, авторами которой являются О. Х. Бгажба и С. З. Лакоба. Они исконными жителями Самурзакано признают только абхазов. 9 июля 1805 года в селении Бандза в церемонии утверждения Левана V Дадиани князем Одиши участвовали представители самурзаканского владетельного дома – Леван и Манучар Шарвашидзе, которые официально признав, что исконно подчинялись владетелю Мегрелии, также поклялись на верность российскому императору. Это является свидетельством того, что Самурзакано вошло в состав России как часть Грузии. О. Х. Бгажба и С. З. Лакоба стараются представить этот факт таким образом, словно Самурзакано самостоятельно получило русское «покровительство», а владетель Мегрелии сыграл лишь «посредническую» роль. Названные абхазские исследователи нагло врут и в том случае, когда пытаются доказать, будто бы Россия, установив прямое правление над Самурзакано в 1840 году, тем самым признало право абхазского князя над этим краем.

Конечно, авторы «Истории Абхазии» преследуют лишь единственную цель – «историографическое» обоснование государственной независимости Абхазии. Поэтому не случайно, что это книга широко пропагандируется среди западных ученых, политологов, журналистов. Очевидцем этого оказался автор этих строк во время пребывания в США в 2007 году. Как видно, единственная задача этого «шедевра» абхазской историографии – представить в радужных цветах «героическую» историю Абхазии, увиденную глазами О. Х. Бгажба и С. З. Лакоба. Слепо следуя этой цели, авторы опять-таки грубо искажают историю собственного народа и вводят в заблуждение своих же соотечественников.

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что

прошлое исторического Самурзакано, в целом не достаточно изучено. И это на том фоне, когда сепаратисты не жалеют сил для изображения в кривом зеркале этно-культурную и политико-государственную историю этого древнего грузинского края. Смысл этого - отторжение всей современной Абхазии от общегрузинского исторического процесса. Поэтому актуальна монографическая разработка истории Самурзакано, а первый шаг в этом направлении - представленная диссертационная работа.

В первой главе: «К вопросу возникновения Самурзакано», состоящей из двух параграфов (§1. *Абхазская экспансия к Ингури в последней четверти XVII в.*; §2. *Квану Шарвашидзе – первый правитель Самурзакано*), рассмотрена проблема возникновения Самурзакано; подвергнуто критике утверждение абхазской сепаратистской историографии о «восстановлении исторической границы» Абхазии по р.Ингури в конце XVIIв.

В последней четверти XVIIв. резко осложнилась ситуация в Одишском княжестве, в результате чего владетельный дом Дадиани постепенно терял контроль над Абхазией. Племянник Левана II-го Дадиани – Шамадавле, называвший себя, в честь славного дяди, Леваном III-им, хотя и титуловался владетелем всея Одиши и Абхазии, но Абхазское княжество признавало верховенство Дадиани лишь формально. Так, в 1672г. во время нападения турок, Леван III призвал на помощь абхазского владетеля (по мнению исследователей Сустара /Баграта/ Шарвашидзе), который, по словам известного французского путешественника Жана Шардена, «дал клятву», что окажет содействие Дадиани, но, несмотря на своё обещание, прибыл в Мегрелию как разоритель. Абхазцы почти месяц грабили Одиши и увели, по словам Шардена, до 1 200 пленников. Как отмечал З. Анчабдзе, при Сустаре Шарвашидзе особенно участились нападения абхазцев на Мегрелию, и они уже с этого времени начинают заселять Кодори-Ингурское междуречье.

Абхазы воспользовались внутренними усобицами в Одиши, которое началось после смерти Левана III-го. Единственный наследник владетельского престола Манучар был убит

Гиоргием III Гуриели, который сам хотел занять эту «вакансию». Этим случаем воспользовался сын Сустара Сорех, который объявил себя владельцем Одиши. По предположению Б. Хорава, Сорех по матери был членом владетельского дома Дадияни, что давало ему легитимное право на такую претензию. Но его первенство не пришлось по душе одишцам, и Сорех смог удержаться только на правом берегу Ингури. Но и там он не слишком долго утвердился, и вскоре эти земли занял Зегнак Шарвашидзе. С этого же времени Абхазия становится независимым княжеством.

На фоне этих событий, к концу XVII в. абхазо-одишская граница прошла по р.Ингури. Именно с этого времени и оформилась Абхазия в её современных границах. Жителям Кодор-Ингурского междуречья пришлось нелегко: часть их была уничтожена, продана в плен или спаслась бегством во внутренние районы Мегрелии. З. В. Анчабадзе так оценивает эти события: «абхазские феодалы... в начале 80-х гг. XVII в. вторглись на территорию Мегрельского княжества и **захватили** его северные районы вплоть до р. Ингури» (подчеркнуто нами – К.К.). Аналогичную оценку встречаем и у Г. З. Анчабадзе.

В отличие от названных исследователей, О. Х. Бгажба и С. З. Лакоба развивают иную точку зрения. По их словам: «**В результате всех этих событий этническая граница между абхазами и картвелами, проходившая до начала II тыс. н.э. по р. Ингур, была восстановлена. Она приобрела одновременно и государственный политический статус, сохраняющийся уже более 300 лет**» (подчеркнуто авторами – К.К.).

Для опровержения этой ложной установки О. Х. Бгажба и С. З. Лакоба, основоположником которой является злополучно известный и один из «выдающихся» идеологов абхазских сепаратистов Ю. Н. Воронов, объявивший аборигенами территории современной Абхазии одних абхазов, в данной диссертационной работе рассмотрено этническое состояние современной Абхазии в течение всего I тысячелетия н.э. Соответствующие исторические материалы однозначно подтверждают, что приведенное выше «утверждение» абхазских

ученых не имеет под собой аргументированную основу. На основании исторических документов I-II вв. (напр., «Перипл» Арриана), ученые крайним восточным рубежом расселения абхазского этноса (Апсилон) считают р. Галидзга. Предположительно, на это должно указывать само название этого гидронима, которое с мегрельского переводится как «пограничная река (вода)». Таким образом, мнение З. Анчабадзе о том, что абхазские феодалы именно «захватили» эту часть Одиши, является совершенно правильным. В последнее время защитником «теории» об абхазской исторической «границе» по р. Ингури объявился Т. А. Ачугба, хотя самое «древнее» доказательство, которое он смог предоставить, датируется всего лишь 1788 годом.

После захвата одишских земель, вплоть до Ингури, эти территории, особенно до Галидзги, стали осваиваться абхазами. Как предполагал З. Анчабадзе, причиной такой массовой миграции абхазов была перенаселенность основных районов расселения абхазов (Бзыбская Абхазия), хотя ученый не дает объяснения этой причине. Однако такое объяснение даёт акад. Н. А. Бердзенишвили, который причиной называет миграцию северокавказских племен («горские абхазы»), находящихся на ранних этапах феодального развития, на северо-восточное побережье Черного моря. Эти племена принесли с собой первобытные устои, что повлекло определённое «принижение» местного феодализма и «возвращение» к язычеству местного христианского населения.

Этнолог И. Квашилава считает, что одишско-абхазское противостояние этого периода отличалось от других западно-грузинских междоусобных столкновений тем, что абхазские феодалы старались захватить земли между реками Кодори и Ингури и, по своей сути, это борьба была направлена против грузинской социально-политической системы. Соглашаясь с ученым с тем, что действительно было определенное отличие, которое заключалось не в территориальной экспансии (это присутствует во всех междоусобных войнах), а в уничтожении грузинской социально-политической системы, полагаем,

что это было **итогом** (подчеркнуто нами – **К.К.**), а не – причиной. Отличие же заключалась в том, что пришедший народ выгонял со своих земель коренное грузинское население и сам занимал их.

Заселение Галидзга-Ингурского междуречья активно началось при Квапу Шарвашидзе, которому, по преданию, сохранившемуся в семье самурзаканских Шарвашидзе, достался этот удел по распоряжению отца Зегнака, владельца Абхазии. Квапу, для заселения своего удела, из Бзыбской Абхазии переселил несколько абхазских князей и дворян (Анчабадзе /Ачба/, Эмухвари /Эмха/, Иналишвили /Инал-ипа/, Маргания /Манан/, Лакирбая, Званбая /Званба/, Акиртава) со своими крестьянами. Их потомки и сегодня (по данным этнографических разысканиях П.Цхадая) помнят, что в Самурзакано они пришли из Бзыбского края или, более того, из северного Кавказа (Черкесии). Так например, в 1974г. П.Цхадая в сел. Земо Гумуриши записал 71 летнего Ясона Зухбая, по словам которого, его предки приехали из Черкесии (Карачая) в те времена, когда эти места опустели от жителей. П. Цхадая в своей докторской диссертации перечисляет фамилии абхазских крестьян, которые переселились в Самурзакано. Хотя трудно поверить, что некоторые из них были абхазами. Например, в одном документе, датированном 1621 годом, значится Тилитский крестьянин Гуагуала Шаринава. В выше названном списке П. Цхадая мы тоже находим некоего Гвагвалия. Скорее всего, тут мы должны иметь случай с позднейшей абхазизации этого Гвагвалия. Обоюдный процесс ассимиляции не был чуждым для Абхазии, в частности, и для Грузии – в целом.

Естественно, перманентные нападения абхазов вызвали отток части местного населения во внутренние районы Одиши, часть оставшихся стала жертвой пленопродавства. Как свидетельствуют источники, селения Нажанео и Охурей почти на 90%-ов опустели. Абхазские католикосы не раз требовали от Квапу прекращения торговли людьми, но все было безрезультатно. Хотя Квапу вместе с братом Керекимом и с сыном Автандилом давал клятвенные обещания духовным лидерам За-

падной Грузии, но эти обещания оставались лишь на бумаге. На основании одного такого клятвенного обещания, академик М. Лордкипанидзе предположила, что владетель Галидзга-Ингурского междуречья защищал местное население от абхазов. Исходя из этого, она заключила, что Квапу и нападающие абхазы были разными. Конечно, Квапу был «культурно-политическим грузином», он участвовал в политической жизни Грузии и пребывал в лоно западногрузинской церкви, разговаривал и писал по-грузински, но все же не было никакого отличия между абхазами и ним. Он был продолжателем и лидером абхазской агрессивной политики по отношению к владениям Дадиани. Если же он подчинялся требованиям католикоса, хотя бы временно, то это было вызвано лишь тем, что он осознавал всю силу влияния духовного лидера над западногрузинскими политическими лидерами и, поэтому он хотел сохранить эти связи с католикосом. Защитить грузинских крестьян грузинские духовные иерархи смогли лишь после смерти Квапу (1704 г.). Несколько семей были переселены в безопасные места Одиши.

В остальной части Западной Грузии в это время крайне обострилась внутривластная ситуация. Одиши и Имерети остались без первых лиц и вскоре эти политические субъекты возглавили, соответственно, Гиорги Липартиани (Чиковани) и Гиорги Абашидзе. Этот последний был одним из влиятельных и сильнейших имеретинских феодалов, заполучить поддержку которого стремились многие, в том числе и Гиорги Липартиани, который стал зятем Гиоргия Абашидзе. В источнике от 1701 года Гиорги Липартиани титуловался как «Дадиан-Липартиани». По справедливому замечанию Б. Хорава, Гиоргии IV (основоположник новой династии Дадиани), боясь раздражить местную знать, не смел открыто именоваться титулом Дадиани.

Зимой 1702 года Гиорги Дадиани попросил помощь у своего тестя, так как, по сообщению Вахушти Багратиони, абхазы, захватившие одишские земли до р. Эгриси (совр. Галидзга), сильно притесняли мегрелов, убивая или захватывая их в плен. В связи с этим привлекает внимание тот факт, что у

новоявленного Дадиани не было претензий на земли, находящиеся за р. Галидзга.

Имеретины и одишцы организовали совместную экспедицию за Ингури и добились успеха. Квапу не смог собрать коалицию в свою поддержку и оказать сопротивление. В это время сама Абхазия не было объединенным, централизованным и консолидированным княжеством. Бзыбской Абхазии, которая являлась доменным уделом, номинально подчинялись другие уделы (абжуйская и удел Квапу), и между ними нередко были междоусобицы. Абашидзе и Дадиани, по сообщению Вахушти, «пленили Абхазию». По совершенно точному определению Т. Берадзе, это является слишком преувеличенной оценкой. Имеретино-мегрельский альянс подчинил себе лишь удел Квапу. Такое же мнение мы встречаем в сочинении историка XIX в. Нико Дадиани, который уточняет сообщение Вахушти. По сведениям Н. Дадиани, Липартиани захватил Абхазию, «граничившую с Одиши». Дадиани и Абашидзе, видимо, пришлось оставить Квапу Шарвашидзе у власти, хотя этот последний признал верховную власть одишского владетеля. Хотя победители не доверились словесным обещаниям Шарвашидзе (как мы уже отмечали, ему не доверяли и абхазские католикосы) и взяли у него заложников.

Однако Квапу нарушил своё обещание и снова предпринял поход в сторону Одиши, но его победа оказалась кратковременной. В августе 1703 года он воспользовался очередной агрессией османов в западную Грузию. Как отмечал З. В. Анчабадзе, мегрело-имеретинская экспедиция положила конец экспансии абхазов на левобережье Ингури, хотя они все же смогли обосноваться в Кодори-Ингурском междуречье.

В 1704 году Квапу Шарвашидзе скончался в крепости Рухи. Его наследником стал сын Мурзакан, при котором, согласно вышеупомянутому преданию, его владение стало развиваться и население стало жить мирно. Поэтому этот край стал называться Самурзакано – «страна Мурзакана».

По скудным историческим материалам, очень трудно установить хронологию правления Мурзакана. После него в исто-

чниках упоминается Хутуниа, участник Хресильской битвы (1757г.). Вахушти не знаком с топонимом «Самурзакано», до середины 20-х годов XVIII в. он жил в Грузии, а свое сочинение завершил в 1745 году. Исходя из этого, Т. Берадзе предполагает, что этот топоним мог возникнуть не ранее 50-х годов XVIIIв. Не исключено, что это название могло появиться и в последние годы правления Мурзакана. Подобную точку зрения развивает и С.Бахия-Окруашвили, которая, в свою очередь, относит возникновение данного топонима к 40-ым годам XVIIв. З. В. Анчабадзе датировал топоним первой половиной XVIII в. Думается, что «Самурзакано» уже существовало с конца 20-х годов или чуть позже, а хронологию правления Мурзакана, по-видимому, сладует датировать первой третью XVIIIв.

Топоним «Самурзакано» в письменных источниках впервые встречается в сочинении Нико Дадияни *«Жизнь грузин»*. В русских источниках и специальной литературе находим несколько незначительно или вовсе неизменных вариантов: Самурзакано, Самурзакань, Самурзакан. Абхазские историки (С. Басария, О. Бгажба и С. Лакоба), пользуясь этими вариантами, не объясняют читателю происхождение данного топонима. В абхазском языке есть вариант «Самырзакан». Похожую вариацию встречаем в клятве о подданстве самурзаканских Шарвашидзе от 9 июля 1805 года. Кстати, это первая фиксация названного топонима в официальных документах. Хотя историк Б. Хорава в одной своей работе поменял этот вариант на «Самурзакано». Совершенно ясно, что этот топоним в русский и абхазский язык вошел из грузинского, на котором, бесспорно, он и возник.

У самурзаканских Шарвашидзе было несколько резиденции: в Бедиа, Пахулани, Барбало (Коки), Саберио и Набакеви. Основной резиденцией и, следовательно, центром владения до 1840 года было селение Бедиа. Естественными границами Самурзакано были реки Ингури и Галидзга.

Во второй главе: «Самурзакано в 1703-1805гг. «Кондоминиум» Мегрелии и Абхазии» (она разбита на параграфы: §1. *Политические процессы в Западной Грузии в I половине*

XVIII в. и Самурзакано. Правление Мурзакана Шарвашидзе;
§2. Самурзакано во времена правления Левана Шарвашидзе;
§3. Принятие российского «покровительства») освещена история Самурзакано в 1703-1805гг. Это период «кондоминиума» Одишского и Абхазского княжеств над этим краем.

Начало XVIIIв. для Закавказья было отмечено появлением новой политической силы – возрождающей России, лидер которой – Пётр I намеревался сделать свое государство одним из могущественных держав того времени. Для этого Пётр собирался выяснять «отношения» со шведами на западе и с персами и турками на юге. Для решения «южного» вопроса он искал соответствующих партнёров в Закавказье. Русский посол в Стамбуле вёл переговоры с западногрузинскими политиками.

Но заинтересованность Закавказьем в России проявляли ещё со времён первых московских царей за полтора столетия до Петра, когда Иван Грозный в 1556 году взял Астрахань и границы России приблизились к Кавказу. Появление нового игрока на кавказской политической «шахматной доске» в местных христианских народах (особенно у грузин) вселило надежду на освобождение от персов и османов, которые в 1555 году в Амасии поровну поделили Грузию. Создание антиосманской коалиции совместно с европейскими державами до этого не увенчалось успехом. Грузинские царства и княжества стали налаживать отношения с Московией. Русские цари увидев «плодоносную» почву для проникновения за стену Кавказских гор, сами начали разыгрывать «карту» единоверия. Русский историк XIXв. С. М. Соловьёв, пытаясь оправдать южное направление русского государства, писал, что, мол, «Россия, призываемая на помощь христианским народонаселением, **не могла** (подчеркнуто нами – **К.К.**) позволить усилиться здесь магометанскому влиянию, особенно турецкому». Но Петра мало волновало положение закавказских единоверцев. У него была другая цель – завладеть транзитными торговыми путями из Азии в Европу. У России действительно было превосходное географическое положение. Она связывала Европу с Азией сухопутными путями, которые в действительности были более безопасны, короче и

дешевле, чем те морские пути, которыми сообщались европейские купцы с азиатскими рынками. Став транзитной страной, Россия могла бы получать значительные доходы и, к тому же, повысилось бы ее политическое влияние.

К началу XVIII столетия начинался закат былого могущества Блистательной Порты. Но она не собиралась добровольно уступить западный Кавказ России, которая старалась к этому времени выйти к берегам Азовского моря, выхватив у турок крепость Азов.

Как видно, у политических деятелей Западной Грузии были преувеличенные представления о происходящих в России процессах и в скорейшем времени ожидали русско-турецкой войны. В 1703г. правитель Имерети Гиорги Абашидзе прекратил посылать туркам молодых девушек и парней. Его примеру последовали Гуриели и Дадиани. Из подчинения турок вышли и абхазы. Это вызвало негодование турецкого султана, который направил в августе 1703 года 80-тысячное войско. Им было приказано завладеть страной, остаться там на 7 лет и разорить западную Грузию. Опасность была настолько серьезная, что, когда турки неожиданно быстро ушли обратно, Вахушти писал, что Господь сжалился над этой страной. Вступив в Мегрелию, турки взяли Рухскую крепость, в которой поставили свой гарнизон и построили новый форт в Анаклии. Во взятии Рухи участвовал и Квапу Шарвашидзе. Он воспользовался турецкой агрессией и постарался отомстить Дадиани за поражение в 1702г. Видно, из фамилии Шарвашидзе он был единственным, который занял протурецкую позицию, так как Абхазия в это время также восстала против османов.

Туркам не удалось остаться в стране на 7 лет. Вскоре эти войска были отозваны обратно. Как видно, такой поворот дел озадачил Квапу. Он осознал, что попал в трудное положение, потому что поголовный разгром возвращающихся на родину турок, ещё более повысил авторитет Гиоргия Абашидзе. Поэтому Квапу решил опередить события и предложил свою помощь Дадиани против турок. Одишский владетель принял эту помощь, и летом 1704 года они вместе освободили Рухи от ту-

рецких захватчиков. В письме кутаисского кади от 1 сентября 1704 года говорится, что абхазы и мегрелы вышли из подчинения кутаисского кази. Скоро турки потеряли и Анаклию. Как видно из того же письма, мегрелы напали со стороны суши, а абхазы – с моря. Надо думать, что тут тоже принимали участие подданные Квапу, так как все эти события имели место в один и тот же период.

В связи с этим нельзя согласиться с утверждением Дж. Гамахария о том, что в то время абхазы старались отделиться от остальной Грузии также, как это происходит сегодня со стороны абхазских сепаратистов. Скорее всего прав З. Папаскири, который в антиодишских акциях абхазских владельцев видит не сепаратизм, а, наоборот, их стремление занять ведущую позицию на внутригрузинской политической арене, также как Дадиани и Гуриели. Именно поэтому абхазские владельцы оставались в лоно грузинской церкви, что, кстати, было правильно замечено Дж. Гамахария.

Преемник Квапу, Мурзакан понимал надобность изменения политического курса отца: конфронтация с Одиши и поощрение пленопродавства лишь разоряли страну. Запрещение торговли людьми и налаживание мирных отношений с Мегрелией способствовало возвращению беженцев. Особенно этот процесс должен был протекать именно в правление Мурзакана. По мнению Т. Берадзе, аборигенное население Галидзга-Ингурского междуречья и в период Квапу, в основном, оставалось на месте. Хотя некоторые селения, например, Нажанео опустело почти на 90%. Естественно, после пережитых катаклизмов и выселения или продажи в плен части местного населения, пришедшие абхазские переселенцы все же не были в таком количестве, чтобы было достаточно для развития хозяйственной жизни этого края.

Мегрелы составляли основу низшего социального слоя. В основном они занимались земледелием, что и отразилось в специальном термине «агруа» (абх. мегрел)-«маргал», что, также, означало и «земледец». Как было отмечено выше, большинство мегрельского населения этого региона и обусло-

вило мегрельское происхождение местного топонима «Самурзакано». Происхождение названия местности с использованием префикса «са» и суффикса «о» характерно для грузинского и мегрельского языков. По происхождению мегрельскими являются топонимы: Са-чикоба-о, Са-гваза-о, Са-чургули-о и др.

Политическая деятельность Мурзакана, в основном, заключалась в мирном сосуществовании с мегрельскими и абхазскими княжескими домами. После мегрело-имеретинского похода зимой 1702 года, над Самурзакано был установлен «кондоминиум» Мегрелии и Абхазии. Победители не сменили местную власть, но самурзаканские Шарвашидзе были вынуждены признать верховенство Дадиани, хотя же сами местные Шарвашидзе не были оторваны от основной семьи. Следовательно, они не были самостоятельными владельцами. В «кондоминиуме» некоторым приоритетом пользовались представители владетельного дома Дадиани. В течение всего 18-го века Абхазские владельцы безрезультатно пытались установить полный контроль над Самурзакано. Последняя попытка в этом направлении была в 1780 году в битве при Рухи. Коалиция абхазов и северокавказцев, поддержанная Османской империей, была разбита одишско-имеретинскими силами.

Леван Шарвашидзе, четвертый правитель Самурзакано, вошёл в историю как довольно активный и влиятельный политик. Его деятельность недостаточно изучена в исторической науке. В данном разделе диссертационного труда предпринята попытка частичного восполнения этого пробела. Леван нарушил «традицию» дедушки и отца, заключавшейся в своеобразной политической пассивности за пределами Самурзакано. Он активно включился во внутренние дела и политическую борьбу Абхазии и Одиши с целью освободиться от их влияния и, в ряде случаев, сам давал определённое направление развитию тамошних политических процессов. Начав свою политическую деятельность активной борьбой против турецких завоевателей, в начале 70-х годов 18-го века он вёл переговоры с генералом Г. Тотлебенем о вступлении под российский протекторат. Однако, позже, для сохранения своей власти от при-

теснения абхазских и одишских мтаваров, Леван был вынужден установить связи с Турцией. С конца 80-х годов Леван Шарвашидзе снова стал рассматривать вопрос о российском подданстве, которое он принял в 1805 году. В работе дана попытка определить хронологию его правления 1757-1790 годами. «Абхазский князь» Леван Шарвашидзе был грузинским политическим деятелем.

После принятия Одишским княжеством российского «покровительства», владетель Самурзакано Манучар, который был верным союзником Григола Дадиани и правил этим краем с 1790 года и сам стал активно добиваться русского подданства. Тем более, что у него был дополнительный повод для сближения с Россией – угроза со стороны абхазского владетеля Келеш-бейя Шарвашидзе, который, воспользовавшись внутренними неурядицами в Мегрелии, смог распространить своё влияние на части Самурзакано. В частности, к нему примкнули братья Манучара – Леван и Бежан. В историографии неправильно рассматривается, что Келеш-бей полностью подчинил своему контролю Самурзакано. Явно был прав И. Г. Антелава, когда указывал, что это влияние было минимальным.

Несмотря на неоднократные просьбы Манучара принять его владение под российское «покровительство», главноуправляющий Грузией П. Цицианов не решался на это, пока часть влиятельных самурзаканских князей – Леван и Бежан – не поддерживали своего брата. Леван не признавал власть Дадиани и перманентно делал набеги на его владения и захватывал местных жителей в плен. П. Цицианов неоднократно обращался к ним, оставить абхазского князя, принять российское подданство. Главноуправляющий обещал им имущественную неприкосновенность. Но прогресса в этом направлении не было до тех пор, пока в Самурзакано не вошел русский отряд под начальством генерала И. Рыкгофа для освобождения от плена Келеш-бея наследника мегрельского владетельного дома Левана, который у него находился в качестве заложника. После этой военной экспедиции русских Леван решил пойти на уступки. Вскоре он принял русское подданство.

9 июля 1805 года в селении Бандза состоялась церемония принятия присяги на верность России нового владельца Мегрелии. В тот же день, самурзаканские владельцы Леван и Манучар Шарвашидзе приняли «покровительство» Российской империи. Они официально подтвердили, что с древних времён Самурзакано являлось частью Одиши. Принявший присягу Леван был не братом Манучара, а его дядей. Это выясняется из того, что при подписании документа сначала следует подпись Левана, а затем – Манучара.

Третья глава «Самурзакано в 1805-1840гг.»: (параграфы: §1. *От владельца до моурава Самурзакано. /1805-1813гг./;* §2. *Самурзакано под правлением Левана V Дадиани. /1813-1840гг./*) охватывает период 1805-1840 годов. В это время владелец Одиши смог устранить политическое влияние Абхазии в Самурзакано, хотя и ему тоже стало трудно утвердить собственные позиции в этом регионе. В это время, особенно в 30-х годах, до предела накалились отношения между владельческими домами Мегрелии и Абхазии из-за территориального спора вокруг Самурзакано, что, в конце концов, завершилось утверждением прямого правления России над этим краем.

После принятия российского «покровительства», положение Манучара упрочилось. Вскоре он смог завладеть именьями братьев. Леван хотя и принял русское подданство, но никак не отличился в поддержке новых оккупантов. Наоборот, вскоре он, вместе со своим отцом Соломоном, был замечен в антироссийских действиях и у обоих экспроприировали именья, в том числе и село Диди Коки, которое в 1810г. Леван Дадиани передал Манучару. Он же владел имением Бежана, который остался на своих позициях и не пошел на соглашения с русскими. Он остался в том лагере, который в русских видел таких же захватчиков, какими являлись турки и которым руководил царь Имерети Соломон II. Бежан сначала поддерживал Келеш-бея, в котором видел антироссийского политика, но после того, как владелец Абхазии сменил свой внешнеполитический курс от Османской империи к России, непокорный Шарвашидзе перебрался в лагерь Аслан-бея, который 2

мая 1808 г. устроил заговор против своего отца и убил его.

Манучар поступил на службу России и стал одним из верных пророссийски настроенных политиков своего владения. Он принимал активное участие во всех военных операциях России в западной Грузии (освобождение Поти, поддержка Сефербея против Аслан-бея в процессе занятия владетельного трона Абхазии). Интересен тот факт, что Манучар выступил с идеей освобождения Батуми. Для этого он намеревался воспользоваться положением Кучек-бея Шарвашидзе, своего родственника, который, одновременно с Поти был также комендантом этой крепости. Видно, самурзаканский владетель посчитал, что после своего поражения в Поти Кучук-бей будет более уступчив и пойдет на соглашение. Руководство местной русской администрации сначала с недоверием отнеслось к этой инициативе, так как осенью 1810 года намеревалось завладеть Ахалцихе и считало, что после падения этого города, батумская администрация сама сдастся России. Хотя все же они разрешили Манучару действовать в этом направлении.

После неудачного похода на Ахалцихе, идея Манучара приобрела большой вес. Кучук-бей, которому предлагали взятки и всякие почести, оказался несговорчив и поэтому был убит. Его место занял Омар-ага Жордания, лаз по происхождению, который был его родственником. Но его не принимало местное население, так как Манучар Ф. Симоновичу сообщал, что *«Батумские жители, привыкнув иметь над собою владетелей из фамилии Шарвашидзе, из которой был Кучук-бей»*. Поэтому он быстро подобрал нужную кандидатуру. Это был младший брат владетеля Абхазии Гиоргия (Сефербея) Шарвашидзе – Сослан-бей. По плану Манучара, Сослан-бей должен был жениться на вдове Кучук-бея и занять его пост. У самурзаканского владетеля уже были соответствующие сообщения из Батуми, что местное население примет брата Сефербея. Во второй половине января 1812 года Сослан-бей уже был в Батуми. После этого в источниках прекращаются сообщения о дальнейшей судьбе Сослан-бея. Предположительно, завершению этого процесса помешал Бухарестский мирный

договор 16 (28) мая 1812 года, которым завершилась русско-турецкая война 1806-1812 годов.

В 1810г. Нино Багратиони, временная правительница Мегрелии, воспользовалась тем, что в Абхазии владельцем стал Сефер-бей, зять Григола Дадиани, который ранее косвенно отказался от претензии на Самурзакано, объявив себя владельцем «внутренних частей Абхазии», правителем, «моуравом» Самурзакано назначила Манучара Шарвашидзе. Хотя Манучар был владельцем этого края с 1790 года, но из-за притязания Келеш-бея и его самурзаканских союзников значительно уменьшилась юрисдикция Манучара и, следовательно, дома Дадиани. Утвердив моуравом Манучара, Дадиани юридически оформил упразднение «кондоминиума» двух княжеств над Самурзакано.

Этот факт Н. Дадиани датирует началом 1809 года. Это дата указана в работах С. Макалатиа и Т. Берадзе. В историографии также встречается другая датировка – 1810 год, которая основана на архивных данных, что заслуживает высокой степени доверия. Вторая датировка принята учеными З. Цинцадзе, Б. Хорава, З. Папаскири и Т. Кадария.

Принижению статуса Самурзакано воспротивились другие члены владетельного дома и часть местных князей и дворян. Против Манучара возникла местная оппозиция во главе со старшим Леваном. Усилению оппозиции способствовало также недовольство населения правлением Манучара. Согласно преданию, сохранившимся в народе, самурзаканский моурави злоупотреблял своим положением. Он часто вместе со своей свитой гостил у своих подданных. В то время в Самурзакано было тяжелое экономическое положение, и для хозяев угощение гостей обходилось слишком дорого. Осенью 1812 года в Бедиа Манучар был убит.

В историографии гибель Манучара датирована 1813 годом (З. Анчабадзе, З. Цинцадзе, З. Папаскири, Г. Анчабадзе, Н. Такаландзе, Б. Кавшбая, В. Д. Авидзба). Хотя в исторических документах (письмо Левана Дадиани к Григолу Церетели от 20 октября 1812 года и рапорт Ф. Симоновича к главноуправ-

ляющему Грузии Н.Ртищеву от 24 декабря 1812 года) такая датировка не встречается. Наоборот, там указано вполне конкретное время – осень 1812 года. Сочинение Н. Дадзиани, к сожалению, не вносит ясность в эту проблему. Поэтому считаем, что не должна подлежать ревизии датировка, указанная в источниках. 1812 годом эти события датированы в работах Т. Берадзе, Т. Кадария. Нужно отметить, что в последнее время эту датировку признал и Б. Хорава, который, однако, в одной из своих ранних работ придерживался иного мнения.

После гибели Манучара, Леван V Дадзиани стал полновластным хозяином в Самурзакано. Правда, сначала правительницей края, до совершеннолетия наследников Манучара – Александра и Дмитрия – назначили их мать Кетеван, родную сестру Левана Дадзиани, но реальным правителем всё же был владетель Мегрелии, который руководил этим регионом от имени своего племянника – Александра. К тому же он смог найти «легальную» основу своей власти в Самурзакано, и он так повел дело, что руководство этим краем взял на себя после соответствующей просьбы главноуправляющего Н. Ртищева. Это оказалось веским доводом для того, чтобы против него не поднялись местные Шарвашидзе и владетель Абхазии.

Но все же власть Дадзиани в Галидзга-Ингурском междуречье была шаткой. Самурзаканцы не смирились с правлением владетеля Мегрелии, который, главным образом, поддерживал свою власть в этом крае при помощи русского военного присутствия. В этой ситуации в части самурзаканских князей и дворян, которые не принимали Дадзиани, но, к тому же, не желали возвращения рода Шарвашидзе к власти, возникла идея установления прямого правления императора России над Самурзакано. Интересы этой «партии» выражал один из активных пророссийских князей Темурква Анчабадзе, который общал представителям российской колониальной администрации, что установление русского правления в Самурзакано было лучшим выходом из сложившейся ситуации, так как *«в сей земле существует безначалие, ибо Дадзиани не имеет средства к обузданию жителей; и будьте уверены, что ни Дадзи-*

ани, ниже кто-либо из фамилии Шарвашидзе не могут управлять и распоряжаться здесь».

Несмотря на то, что владетель Абхазии Сефер-бей отказался от своих претензий на Галидзга-Ингурское междуречье, предположительно, он все же поддерживал антидадиановскую оппозицию самурзаканцев. Леван Дадиани несколько раз смог получить подтверждения своей власти над Самурзакано от абхазских владетелей, но положение все не менялось. Наоборот, волнения местных жителей принимал перманентный характер. Интересно, что его власть над Галидзга-Ингурском междуречье не признавала даже родная тётя (сестра Григола Дадиани Тамар, которая после смерти своего супруга Сефер-бея некоторое время правила Абхазией) Левана, которая старалась подчинить контролю Абхазии этот край. Но племянник смог обзавестись таким желанием своей тётки.

К началу 30-ых годов XIX в. Леван Дадиани смог устранить своих прямых конкурентов – родных племянников и с этих пор правил Самурзакано ещё «легитимнее», потому что, после гибели обоих наследников Манучара, согласно законам Вахтанга VI-го и абхазским обычаям, если владение оставалось без прямых наследников, это владение передавалось владетелю Абхазии или Одиши.

С этих же времён Россия приступает к активным действиям для завладения Самурзакано. Её позиции в Закавказье всё более укреплялись, и Россия уже не могла терпеть автономное существование Мегрелии и Абхазии. Тем более императорский двор не мог позволить Одиши его дальнейшее усиление. Именно поэтому с этого периода русская администрация старается ограничить амбиции Левана Дадиани, и в 1832 году на правом берегу р. Ингури был построен русский форт. По справедливому замечанию М. Думбадзе, Россия начинала укреплять свои позиции в Самурзакано для дальнейших своих действий, которые предусматривали установления прямого русского правления. Конечно, у Левана пока не была ограничена его юрисдикция, и он продолжал проявлять активность в этом регионе, но появление русского форта на самурзакан-

ском берегу Ингури был вполне явным намёком России на её будущие планы в этом направлении.

Именно так и понял это амбициозный владетель Абхазии Михаил Шарвашидзе, который в 1834 году занял самурзаканское селение Илори и с местных жителей взял присягу на верность владетеля Абхазии. Хотя же российские власти начинали действовать в направлении ограничения власти Дадиани в этом регионе, они никак не собирались признавать там право Михаила Шарвашидзе. Поэтому главноуправляющий Грузией барон Гр. Розен категорически потребовал от абхазского владетеля вернуть Илори мегрельскому владетелю: *«Я не могу не удивляться, что вы решились на такое самоуправство в чуждом владении; ибо известно правительству, что живую границу между Мингрелией и Абхазией служит р. Галидзга. А как сел. Илори находится на левом берегу оной, то и не может принадлежать к Абхазии»*.

К концу 30-ых годов особо обострились отношения владетелей Одиши и Абхазии по поводу Самурзакано. Михаил внёс соответствующий иск против Дадиани в кутаисский суд, что крайне возмутило Левана. Россия к этому времени фактически уже решила судьбу Абхазии и Мегрелии. Первым шагом к упразднению этих княжеств было основание в Цебельде приставства (1837г.), следующим ходом стало введение аналогичного правления в Самурзакано (1840г.).

Леван Дадиани, который являлся верным союзником России, не ожидал такого поворота дел. Он стал обжаловать это решение, но единственно, что из этого получилось, была выдача ему денежной компенсации, возмещающей экономический ущерб от потери Самурзакано. В этой части диссертационной работы пересмотрена точка зрения о том, что Россия выкупила Самурзакано у Мегрелии, и показано, что отторжение этого края от Одиши и выплата денег Дадиани хронологически не были одновременными явлениями. Выплаченная сумма не была платой за Самурзакано, а являлась компенсацией за экономический ущерб, который понёс владетель Одиши после поте-

ри доходов от Галидзга-Ингурского междуречья.¹

Нужно отметить, что абхазские историки О. Х. Бгажба и С. З. Лакоба, продолжая курс фальсификации истории, стараются «преподнести» факт введения приставства в Галидзга-Ингурском междуречье, как признание Россией прав Абхазии на эту территорию. Это утверждение названных авторов не выдерживает элементарной критики.

После введения приставского управления в Самурзакано, его территория несколько уменьшилось так как часть приграничных селений были переданы Одиши и Абхазии.

В четвёртой главе: *«Краткое обозрение социального и этно-культурного облика исторического Самурзакано»*, которая также состоит из 2-х параграфов (§1. *Социальное состояние*; §2. *Этно-культурное состояние Самурзакано*) вкратце рассматривается социальное и этнографическое положение Самурзакано.

Обоснование абхазов в Галидзга-Ингурском междуречье, естественно, повлекло изменение местного социального строя. Это было своеобразный возврат к первобытному общинному строю, который характерен для позднередневекового абхазского общества. Хотя в Самурзакано он отличался определенными особенностями, так как в него «влились» некоторые черты социального строя Мегрельского княжества. Это была, определенной частью, «срединная» форма, которая определялась «кондоминиумом» Мегрелии и Абхазии над Самурзакано, во время которой Дадиани, взамен на лояльность, не менял местные общественные взаимоотношения.

Из-за трагедии конца XVIIв., на территории современного Самурзакано появился абхазский этнический элемент. Хотя перманентные военные действия, пленопродавство, миграция

¹ В этой связи, особо хотим отметить, что в диссертационной работе данная точка зрения нами представлена как научная новизна. Однако, как выясняется, несколько лет назад, к аналогичному заключению пришёл проф. Т. Берадзе. К сожалению, во время работы над диссертацией, наблюдения Т. Берадзе выпали из нашего поля зрения. Поэтому сочли необходимым исправить эту оплошность в автореферате, хотя подчеркиваем, что к вышеуказанному выводу мы пришли самостоятельно.

местного грузинского населения во внутренние районы Мегрелии вызывали изменения этнической картины в Галидзга-Ингурском междуречье, но не очень значительно, так как натиск абхазского этноса в этом направлении был сравнительно слабым, и местное грузинское население, в основном, осталось на местах. Как было отмечено, возвращение беженцев должно было начаться во время правления Мурзакана. Именно это определило мегрельское происхождение топонима этого края, а также мегрельское название некоторых социальных слоев. Сегодня представители т.н. «абхазской историографии» напористо стараются представить Самурзакано как исконно абхазский край. В этом отношении примечательна одна из последних работ Т. А. Ачугба. Хотя же его соображения в этом направлении никак не отличаются особенным «новшеством».

Вопрос этнического происхождения самурзаканцев впервые было поднят царистским режимом в I половине XIXв. Целью этого было доказать абхазское происхождение самурзаканцев. По справедливой оценке С. Бахиа-Окруашвили, это была абсолютно искусственно созданная проблема. Продолжением этой политики было содействие той целенаправленной миграции, которая способствовала заселению этого края разными народами, кроме грузин.

То, что в Галидзга-Ингурском междуречье автохтонным населением являются грузины, доказывается итогами объективных исследований местных этнографических, лингвистических и топонимических материалов. Возраст местной абхазской топонимики всего около 300 лет. Положение не менялось в течение нашей хронологической рамки и даже после этого до начала XXв. Наоборот же, местное мегрельское население смогло защитить свою этническую самобытность (язык, традиции, самосознание).

В заключении кратко подведены результаты исследования.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge